

Yayın Geliş Tarihi: 20.11.2022

Yayına Kabul Tarihi: 26.11.2022

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (Chicago 17. Sürüm):
Kılıç, Alev. "Olaylar ve Yorumlar." *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 72 (2022): 9-45.

Başyazı

OLAYLAR VE YORUMLAR

(FACTS AND COMMENTS)

Alev KILIÇ*

Öz: *Bu incelemede 2020 yılında meydana gelen 44 gün savaşı sonrası Azerbaycan ile Ermenistan arasında başlayan barış anlaşması süreci, Ermenistan'daki iç gelişmeler, dış dinamikler ve Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin Haziran-Kasım 2022 tarihleri arasında gösterdiği gelişmeler ele alınmaktadır. Savaşın sona ermesinin ve Moskova'da Rusya'nın katılımıyla taraflarca imzalanan ateşkes anlaşmasının üzerinden iki yıl geçmesine rağmen barış anlaşması imzalanamamıştır. Bu gecikmeyi Ermenistan'ın oyalama taktiklerine başvurarak bölgede farklı çıkarları bulunan üçüncü tarafları kullanıp mağlubiyet sonrası kayıplarını en aza indirme ve birtakım kazanımlar elde etme gayretleriyle açıklamak mümkündür. Diasporada militan-radikal bir kesim, içeride de Daşnaksutyun-EDF güdümüne girmiş sayıca az ancak militan bir muhalefet, hükümetin barış girişimlerine aktif karşı koymaktadır. Bu durum yönetimi rahatsız etse de uygun bir bahane yaratıyor gibi de görünmektedir. Barış anlaşmasının önündeki en ciddi engel sınırların tespitidir. Zira bu Karabağ'ın Azerbaycan sınırları içinde olduğunun resmen tanınmasını sağlayacaktır. Bunu perdelemek üzere yapay bir engel olarak Zangezur koridoru konusu ön plana çıkarılmaktadır. Dış ilişkilerde Rusya'nın hüsnünü çekmeden Batı'ya yanaşma çabaları, yeniden gündeme gelen çok vektörlü dış politika anlayışıyla uygulanmaktadır. Türkiye ile ilişkiler normalleşme süreci kapsamında, adım adım da olsa ilerlemektedir. Ancak Ermenistan'ın Türk ve Türkiye karşıtı yaklaşımları bu süreçten hiçbir şekilde etkilenmemiş görünmektedir.*

* ORCID: 0000-0001-5180-2896
E. Büyükelçi, Avrasya İncelemeleri Merkezi Başkanı, akilic@avim.org.tr

Anahtar Sözcükler: Paşinyan, Kaçaturyan, Mirzoyev, diaspora, Dünya Kiliseler Birliği, EDF-Dashnaksutyun, Karekin II, Aram I, Pelosi, Zangezur koridoru

Abstract: *This article covers internal and international developments of Armenia, the process for concluding the peace agreement with Azerbaijan following the forty-four day war of 2020 and Türkiye-Armenia relations in the period of June-November 2022. Two full years have elapsed since the end of the war and the cease-fire agreement signed by the two leaders in Moscow with the participation of the Russian president. It is possible to explain this lapse with the efforts of Armenia using delaying tactics as it appeals to third states with own interests in the region, to minimise its losses and make some gains. There is an active resistance also to the peace agreement initiatives of the government by a radical-militant group in the diaspora and an opposition in the country, small in numbers but led by the militant Dashnaksutyun-ARF. This is certainly a nuisance for the government, yet also appears to provide it with a passable excuse. The most serious challenge before the peace agreement is the issue of delimitation and demarcation of the borders as it would lead to the acknowledgement of Karabagh to be within the boundaries of Azerbaijan. With a view to obviating this, an artificial and in itself disputable issue called the Zangezur corridor is being pushed to the fore. In foreign policy, the efforts to shift to the West without drawing the ire of Russia is being carried out with the re-fashioned concept of multi-vector foreign policy. Relations with Türkiye is moving forward in a step by step approach within the process of normalisation. On the other hand, the long established anti-Türk and anti-Türkiye stand of Armenia does not seem to be restrained despite this process.*

Key words: *Pashinyan, Khacaturyan, Diaspora, World Church Union, Mirzoyan, ARF, Armenian Revolutionary Army, Pelosi, Aram I, Karekin, Zangezur*

1. Ermenistan'daki İç Gelişmeler

Ermenistan'da 2020 savaşının sonucunda alınan yenilginin yarattığı bunalım; yönetimin barış anlaşması imzalanması yönünde ilkeli ve kararlı bir adım atamaması, birbiriyle çelişkili beyanlarda ve politik girişimlerde bulunulması ve içerideki sayıca az ancak dış destekle sesini duyuran muhalefetin de yoğun tahrikleri gibi nedenlerle dönem süresince de devam etmiştir.

Daşnaksutyun-Ermeni Devrimci Federasyonu lideri ve Meclis Başkanvekili Ishkhan Saghatelyan Haziran ayında muhalefetin “direniş” olarak adlandırdığı sokak gösterileri ve günlük yaşamı zorlaştıran eylemlerinin eş güdümünün ve nihai kararı alma sorumluluğunun muhalefet partileri tarafından kendisine verildiğini duyurmuştur. Meclisteki çoğunluk partisi temsilcileri ise yaptıkları açıklamada, meclis çalışmalarını boykot eden iki muhalefet milletvekili Saghatelyan ve Meclis Ekonomik İşler Komitesi Başkanı Vahe Hakobyan'ın milletvekilliklerini devamsızlık gerekçesi ile düşürme çalışmasına başlayacaklarını duyurmuştur.¹ Meclisin 1 Temmuz'da yapılan toplantısında bu iki milletvekilin sadece görevlerinden alınması kararlaştırılmıştır. Toplantı günü polis meclise giden yolları kesmiştir. Mecliste temsil edilen iki muhalefet partisi bu gelişmeyi Ermenistan'da derinleşmekte olan siyasi krizin yeni bir işareti olarak nitelendirmiştir. Meclis başkanı oylamadan önce hükümet yanlısı çoğunluğun, muhalefetin bu görevler için önereceği adayları değerlendirmeye açık olduğunu belirtmiştir. Saghatelyan yeni aday göstermeyeceklerini ifade etmiş, hatta daha ileri giderek, muhalefet milletvekillerinin diğer görevlerinden de istifa edeceklerini iddia etmiş, ancak bu gerçekleşmemiştir. 22 Temmuz'da yaptığı yeni bir açıklamada Eylül ayında muhalefetin kendi gündemiyle meclis çalışmalarına katılacağını duyurmuştur².

Saghatelyan 6 Temmuz'da Ermenistan Daşnaksutyun-Ermeni Devrimci Federasyonu (EDF) lideri sıfatıyla Avrupa Birliği Parlamentosunda temaslarda bulunmak üzere Strazburg'a gitmiştir. Terör eylemleri bağlantıları ve militan aşırı eylemleri sicili bilinen Daşnaksutyun-EDF'nin Ermenistan'daki lideri Avrupa Parlamentosunda bazı milletvekilleriyle temasın yanı sıra, Parlamento Başkan Yardımcısı tarafından da kabul edilmiştir.³ Erivan'a döndükten sonra da 11 Temmuz'da yaptığı bir açıklamada, meclis oturumlarını boykota devam

1 “Saghatelyan and Vahe Hakobyan recalled from their positions in National Assembly of Armenia,” Arminfo, 1 Temmuz 2022, https://arminfo.info/full_news.php?id=70330&lang=3.

2 “Saghatelyan: We will start process of removing Prime Minister when we have favorable conditions for it,” News.am, 22 Ağustos 2022, <https://news.am/eng/news/716998.html>.

3 “Opposition Leader Saghatelyan Meets European Parliamentarians,” Oragark, 6 Temmuz 2022, <https://www.oragark.com/saghatleyan-visits-strasbourg-meets-european-parliamentarians/>.

edeceğini, Paşinyan yönetimini sokak gösterileriyle yıkma girişimlerini sürdüreceğini ilan etmiştir.

Kamuoyunda tartışmalara yol açan bir diğer gelişme, hükümete yakın zengin bir iş adamının, Ermenistan Apostolik Kilisesinin itirazlarına rağmen, başkente yakın bir dağda, görkemli bir Hz. İsa heykeli inşa ettirme girişimi olmuştur.⁴ İlk kazması 9 Temmuz'da Ekonomi Bakanının da katıldığı bir törenle atılan inşaat kısa bir süre sonra Eğitim, Bilim ve Kültür Bakanlığı tarafından durdurulmuştur. Kilise esasen bu girişimin uygunsuz olduğunu ve Ermenistan Hristiyan geleneklerine aykırı olduğunu açıklamıştır.⁵

Meclisin 12 Temmuz'daki oturumunda, polis ve emniyet konuları ile yetkili olmak üzere yeniden bir İç İşleri Bakanlığı kurulması konusu ele alınmıştır.⁶

Ermenistan Ulusal Güvenlik Servisi tarafından 13 Temmuz'da hükümete sunulan bir tasarıda, diaspora Ermenilerinin vatandaşlığa alınması kurallarının sıkılaştırılması önerilmiştir. 2005 yılında Anayasada yapılan bir değişiklikle Ermenistan çifte vatandaşlık uygulamasını kabul etmişti. Amaç diaspora Ermenileri ile bağları koruyabilmek ve güçlendirebilmek üzere, ikamet şartı aranmaksızın kolayca vatandaşlık verebilmektir. Ancak son dönemde, başta Suriye ve Lübnan olmak üzere esas itibarıyla Ortadoğu kökenli Ermenilerin özellikle Batı ülkelerine gidebilmek üzere bu yola başvurduklarının görülmesi üzerine bu ihtiyacın duyulduğu anlaşılmıştır. Emniyet yetkililerine göre bu yılın ilk yarısında bu şekildeki vatandaşlık başvurusu sayısı 9917 olmuştur. Geçen yılın aynı döneminde bu sayı 3448 olmuştur.⁷

Ermenistan'ın en önemli ihracat kaynaklarından biri olan ve hükümetlerin de en önemli örtülü gelir kaynağını oluşturan Zangezur Bakır Madeni İşletmeleri en büyük hissedarlarından bir Rus milyarderin ABD yasaklılar listesinde olması nedeniyle, hisselerin nasıl bölüşürüleceğine ilişkin bir mahkeme kararı ile Temmuz ayında tekrar gündeme gelmiştir.

Şubat ayından beri bir atama yapılmayan Genelkurmay Başkanlığına 14 Temmuz'da Tümgeneral Edward Asrian atanmıştır. Vadedilen "Orduda Reform

4 Ani Mejlumyan, "Construction of massive Jesus statue in Armenia suspended," Eurasianet, 12 Temmuz 2022, <https://eurasianet.org/construction-of-massive-jesus-statue-in-armenia-suspended>.

5 "Proposal to erect a statue of Jesus on Mount Hatis sparks concern among experts, Yerevani residents," Jam News, 12 Temmuz 2022, <https://jam-news.net/proposal-to-erect-a-statue-of-jesus-on-mount-hatis-sparks-concern-among-experts-yerevani-residents/>.

6 Alexandr Avanesov, "Ministry of Internal Affairs to be reestablished in Armenia," Arminfo, 7 Temmuz 2022, https://arminfo.info/full_news.php?id=70416&lang=3.

7 "Security Service Wants Stricter Citizenship Rules For Diaspora Armenians," Azatutyun, 13 Temmuz 2022, <https://www.azatutyun.am/a/31942023.html>.

Paketi” kapsamında, bu atamadan önce yapılan yasa değişikliğiyle, Genelkurmay Başkanlığı Savunma Bakanlığına bağlanmış ve aynı zamanda savunma bakan yardımcısı sıfatı verilmiştir.⁸

Fransa Ermeni toplumunun (CCAF) önde gelen lideri Murad Papazyan ve eşi 15 Temmuz’da Erivan hava alanında ülkeye alınmayarak ilk uçakla sınır dışı edilmiştir.⁹ Daşnaksutyun-Ermenistan Devrimci Federasyonu evrensel merkez yönetim kurulu üyesi de olan Papazyan Erivan’a daha önce yaptığı ziyaretlerde Ermenistan Daşnaklarının yaptığı sokak gösterilerine katılmıştır. Fransa Devlet Başkanı ile yakın ilişkileri bulunan Papazyan, Erivan’daki Fransa Büyükelçiliğine ve Fransa Dışişleri Bakanlığına maruz kaldığı muamele nedeniyle şikâyetinde bulunmuştur. Antelias Patrikhanesi Katolikosu Aram I de 16 Temmuz’da yaptığı açıklamada, Ermenistan’da son gelişmeler hakkında endişe ifade etmiş, özellikle Türkiye-Ermenistan normalleşme süreci görüşmelerindeki gelişmeler ve Daşnaksutyun-EDF Büro üyesi Papazyan’ın Ermenistan’a girişinin yasaklanmasını kaygı verici bulduğunu duyurmuştur. Açıklamasını “Bu gibi gelişmeler Ermenistan’ın diaspora ile ilişkilerini olumsuz etkileyebilir. Kamuoyuna açık ve kapsamlı bilgi verilmelidir” sözleriyle tamamlamıştır.¹⁰

Benzer bir gelişme 25 Ekim’de yaşanmış, Ermeni asıllı ve Duma’da Ermeni davasının savunucusu, son dönemde Paşinyan karşıtı beyanlarda bulunan Rus milletvekili K. Zatulin’in de Ermenistan’a girişi yasaklanmıştır. Bir üçüncü yasaklama da Rus yönetimine yakınlığı ile bilinen ve Paşinyan karşıtlığı ile de tanınan, Rus medyasının önde gelen isimlerinden, Ermeni asıllı M. Simonyan’a gelmiştir.¹¹ Rusya Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü, Rus kamuoyuna mal olmuş bu iki isme getirilen yasaklama konusunda Ermenistan’dan açıklama istediklerini söylemiştir.¹²

14 Ağustos’ta Erivan’daki bir alışveriş merkezinde meydana gelen patlama sonucu 16 kişi hayatını kaybetmiş, çok sayıda yaralanan olmuştur. Ülkede iki günlük yas ilan edilmiştir.¹³

8 “Armenian President Appoints New Army Chief After Months Of Vacancy,” RFL/RL, 15 Temmuz 2022, <https://www.rferl.org/a/armenia-new-army-chief-asrian/31944932.html>.

9 Alexandr Avanesov, “Murad Papazyan intends to fight by all legal means to restore his right to return to Armenia – statement,” Arminfo, 28 Temmuz 2022, https://arminfo.info/full_news.php?id=70684&lang=3.

10 “‘They weaken the Armenian world for the benefit of our enemies’: Murad Papazyan,” Aravot, 19 Temmuz 2022, <https://www.aravot-en.am/2022/07/19/307739/>.

11 Lilit Shahverdyan, “Russian parliamentarian banned from entering Armenia,” Eurasianet, 26 Ekim 2022, <https://eurasianet.org/russian-parliamentarian-banned-from-entering-armenia>.

12 “Russia asks Armenia to explain banning lawmaker Zatulin and RT head Margarita Simonyan,” ArmenPress, 27 Ekim 2022, <https://armenpress.am/eng/news/1095843.html>.

13 “Armenia to mourn victims of shopping mall explosion,” Interfax, 16 Ağustos 2022, <https://interfax.com/newsroom/top-stories/82284/>.

Başbakan Paşinyan ile Katolikos Karekin II arasındaki soğukluk, başbakanın mutlak olarak 21 Ağustos'ta yaptığı doğum günü kutlamasında bulunmaması ile iyice açığa çıkmıştır.

Paşinyan 14 Eylül'de Mecliste yaptığı bir konuşmada, Azerbaycan ile bir barış anlaşması imzalamaya hazır olduğunu, “bu nedenle birçok insanın hışmını çekeceğini, beddua alacağını ve vatan haini ilan edileceğini” bildiğini ancak Azerbaycan işgal ettiği Ermenistan topraklarından çekilirse Ermenistan'ın da Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü tanıyacağını ifade etmiştir.¹⁴ Bunun üzerine binlerce kişi sokaklara dökülmüş, Paşinyan'ın istifasını istemiştir. Mecliste de muhalefet güven oylaması çağrısına bulunmuş ancak yeterli sayıları olmadığı için bu konu meclis gündemine getirilememiştir. Olayların çıkışından çıkma eğilimi göstermesi üzerine Paşinyan sosyal medyadan yaptığı yeni bir açıklama ile sözlerinin yanlış anlaşıldığını, teslimiyetçi bir anlaşma imzalama niyetinin olmadığını vurgulamış, “imzalanan veya imzalanmak üzere olan bir belge yoktur” demiştir.¹⁵ Bu açıklama da muhalefeti ve göstericileri tatmin etmemiştir.

27 Eylül Karabağ savaşının ikinci yıldönümünde hükümet yetkilileri anma törenlerine katılmamıştır. Duygusal bir ortamda, protestolarla karşılaşmamak için böyle bir karar alındığı anlaşılmaktadır.

Muhalefet liderliğini üstlenen EDF'li Saghatelyan 13 Eylül'de üç eski cumhurbaşkanının bir araya gelmesi çağrısında bulunmuştur. Üç eski lider, Katolikos'un da katılımıyla bir araya gelip gelişmeleri ele almış ve bu temasların devamı üzerinde mutabık kalmışlardır. Daha sonra yapılan açıklamalarda taraflar geçmiş politikalar konusunda karşıt yorumlarda bulunmuş ve sürecin devamı konusu belirsizleşmiştir.

28-31 Ekim tarihlerinde Küresel Ermeni Zirvesi toplanmıştır.¹⁶ Toplantıya 50 kadar ülkeden yaklaşık 600 kişi katılmıştır. Diasporadaki Paşinyan karşıtları toplantıyı boykot etmiştir. Buna Apostolik kilisenin en üst düzey iki yetkilisi, Karekin II ve Aram I de dahildir. Toplantıyı zamansız bulanlar ve diasporadaki bölünmüşlüğü perçinlediğini ileri sürenler olmuştur. Diasporanın militan

14 “Pashinyan says he is ready to sign document that would make people call him traitor,” Arka News Agency, 14 Eylül 2022, http://arka.am/en/news/politics/pashinyan_says_he_is_ready_to_sign_document_that_would_make_people_call_him_traitor/.

15 “Pashinyan Claims He Has Not Signed Agreement with Azerbaijan,” Asbarez, 14 Eylül 2022, <https://asbarez.com/pashinyan-claims-he-has-not-signed-agreement-with-azerbaijan/>.

16 “Global Armenian Summit,” Ermenistan Diaspora Daire Başkanlığı, 28 Ekim 2022, <http://diaspora.gov.am/en/events/103/globalarmeniansummit>.

kanadının Paşinyan yönetimine karşı tutumu yeni olmamakla beraber, bunun son göstergesi Haziran başında Hükümetin Diaspora Komiserinin diaspora temsilcileriyle temaslarda ve ön hazırlıklar çalışmalarında bulunmak üzere ABD'ye gittiği esnada karşılaştığı protestolar ve maruz kaldığı hakaretlerdir. Diğer taraftan Paşinyan'a muhalif ve barış anlaşması imzalanmasına karşı, radikal ve militan unsurların bu şekilde su yüzüne çıktığını ve bir anlamda barış karşıtı safranın atıldığı görüşü de ifade edilmektedir.

Zirveye hazırlık niteliğinde Diaspora Komiseri başbakanlık kararnamesiyle 22 Haziran'da Atina'ya gitmiş, Yunanistan Dışişleri Bakanı ve GKRY temsilcisiyle diaspora ilişkilerinde iş birliğinin esaslarını görüşmek ve tespit etmek üzere üçlü bir görüşme yapılmıştır.¹⁷ Üçlü 24 Haziran'da bu işbirliğini resmileştiren bir mutabakat belgesi imzalanmıştır. Yunanistan Dışişleri Bakanlığında yapılan açıklamada, "Yunanistan, GKRY ve Ermenistan'ın, Pontus soykırımının, Ermeni soykırımının tanınması ve Kıbrıs'ın kuzeyinin Türkiye tarafından işgalinin uluslararasıca kınanması konusunda ortak gayret göstermeyi taahhüt" etmesi imzalanan belgede yer almıştır.

Maliye Bakanı Ekim sonunda yaptığı bir açıklamada, Ermenistan ekonomisinin Rusya'yla artan ticaret ve Rusya'dan işçi gelirlerindeki artış nedeniyle, yıl sonu itibarıyla en az yüzde 11 büyüyeceğini öngörmüştür.¹⁸ Resmi verilere göre, Rusya ile dış ticaret yılın ilk sekiz ayında yüzde 70 artmış, Rusya'ya ihracat iki kat artarak 1,1 milyar doları bulmuştur. Keza işçi gelirleri de ilk 9 ayda üçe katlanarak 1 milyar dolara ulaşmıştır. Bu miktar Ermenistan'a dışarıdan gelen ödemelerin üçte ikisinden fazla olmuştur. Bakan, 2023 bütçesinde hükümetin harcamalarının 6,4 milyar dolar olacağını, bunun dörtte birinin sosyal alana tahsis edileceğini, savunma giderlerinin ikinci sırada geldiğini, Karabağ Ermenilerine de bu yılki ile aynı miktarda, 370 milyon dolar ayrıldığını, 2023 bütçesinin ülke tarihindeki en büyük bütçe olduğunu kaydetmiştir. Merkez Bankası Başkanı da bütçe görüşmelerinde, bu yılki büyümenin yüzde 12,9 olarak öngörüldüğünü, enflasyonun yüzde 9,9 düzeyine çıktığını, gelecek yıl bu büyümenin düşeceğini, yüzde 4,5'lik bir büyüme öngördüklerini söylemiştir.¹⁹

17 Siranush Gazanchyan, "Armenia, Greece, Cyprus to cooperate on Diaspora issues," Ermenistan Kamu Radyosu, 24 Haziran 2022, <https://en.armradio.am/2022/06/24/armenia-greece-cyprus-to-cooperate-on-diaspora-issues/>.

18 "Armenia Set For Double-Digit Growth In 2022," Azatutyun, 31 Ekim 2022, <https://www.azatutyun.am/a/32109235.html>.

19 "Armenia's Budget for 2023 to Increase to \$6.4 Billion Largest in the History of the Country," MassisPost, 1 Kasım 2022, <https://massispost.com/2022/11/armenias-budget-for-2023-to-increase-to-6-4-billion-largest-in-the-history-of-the-country/>.

Muhalefetin liderliğini üstlenen Daşnaksutyun üyesi Saghatelyan Ekim sonunda düzenlediği bir basın konferansında, muhalefetin iki aydan sonra yeniden sokak gösterilerine başlayacağını bildirmiş, Karabağ Ermenilerini desteklemek üzere ilk gösteri için 5 Kasım tarihini vermiştir. Binlerce kişinin katıldığı gösteride Başbakan Paşinyan'ı Azerbaycan'a kabul edilemez tavizler vermekle suçlamış ve Ermenistan'ın Karabağ üzerindeki tam kontrolü Azerbaycan'a devretmeye hazırlandığını dile getirmiştir. Daha sonra Karabağ Ermenilerine destek ifade eden bir muhalefet bildirisi kabul edilmiştir. Ermenistan Kilisesi Yüksek Konseyi de 1-4 Kasım tarihlerinde yaptığı toplantıda, Ermenistan'ın zor günler geçirdiğine işaret etmiştir.²⁰

2. Ermenistan-Azerbaycan Barış Anlaşması Süreci

İki ülke arasındaki savaşı sona erdiren ve bir barış anlaşmasının çerçevesini belirleyen 2019 Moskova ateşkes mutabakatının üzerinden iki yıl geçmesine rağmen, barış anlaşması imzalanması mümkün olmamıştır. Savaşın tartışmasız galibi Azerbaycan, beklenti ve taleplerini başından beri açık biçimde ve istikrarlı olarak, meşru zeminde ortaya koymuştur. Ermenistan'ın ise bu sürede söylemleri ve eylemleri çelişkili olmuş, söylemde barış anlaşmasını bir an önce imzalamayı arzu ettiklerini, buna hazır olduklarını en üst düzeyde açıkça ve tereddütsüzce beyan edegelirken, uygulamada ise zaman kazanma, oyalama, görüş ve beklentilerine yandaş bulma, kayıpları asgariye indirecek yeni bir çözüm arama görüntüsü vermiştir.

Bölgede ve uluslararası konjonktürde meydana gelen gelişmeler ve değişen güç dengeleri kuşkusuz Ermenistan'ın böyle bir tutum içine girebilmesine olanak sağlamıştır. Karabağ savaşı Rusya'yı Güney Kafkaslarda düzenleyici temel güç haline getirmiş; Minsk Grubu eş-başkanlığı işlevini ve ehliyetini yitirmiş; bölgesel düzeni bölge dışı güçleri karıştırmadan ilgili bölge ülkeleri arasında çözümlenme anlayışı ağırlık kazanmıştır. Böyle bir ortamda, Ermenistan'ı Rusya'ya çok geniş bir yelpazede bağımlı kılan anlaşmalar ve fiili durum da dikkate alındığında, Ermenistan'ın ateşkes anlaşmasında öngörülen taahhütleri esnetebilecek fazla bir marjı olmadığı da açıktır.

Ukrayna savaşı ile Rusya'nın Batı dünyası tarafından tecrit edilmesi, yıkıcı yaptırımlara maruz bırakılması, savaşın Rusya'nın öngörülmesi doğrultusunda gelişmemesi, tersine Rusya'nın askeri zafiyet içinde olduğu izlenimi yaratması,

20 "Armenian opposition MP calls on all political forces to put aside differences and join the fight for Nagorno-Karabakh," Arka News Agency, 31 Ekim 2022, http://arka.am/en/news/politics/armenian_opposition_mp_calls_on_all_political_forces_to_put_aside_differences_and_join_the_fight_for/.

başta AB ve ABD olmak üzere durumu değerlendiren Batı'nın bölgede tekrar etkinlik sağlama girişimlerine hız kazandırmıştır. Bu durum, çok yönlü nedenlerle geleneksel olarak Batı'dan maddi ve manevi destek gören Ermenistan için yeni bir fırsat penceresi açmıştır.

44 günlük savaş sonrası Azerbaycan Karabağ çevresindeki işgal edilmiş topraklarını ve Karabağ'ın bir bölümünü geri alırken, Ermeni nüfusun yoğunlukta olduğu diğer bölüm, bu nüfusun güvenliği gerekçesiyle geçici bir süre Rus barış gücü askerlerinin denetimine bırakılmıştı. Bu toprakların da Azerbaycan'ın toprak bütünlüğü içinde olduğunda hiçbir tereddüt bulunmamakla birlikte, buradaki Ermeni azınlık yasa dışı bir yönetim oluşturmuş, Ermenistan da dahil hiçbir ülke tarafından resmen tanınmamasına rağmen, kendilerini "Artsakh Cumhuriyeti" olarak tanımlayarak bağımsız bir devlet olma iddialarını sürdürmüş ve bunu üçüncü taraflara tanıtma çabalarını, Ermenistan'ın da örtülü desteğiyle, her vesileyle gündeme getirmeye devam etmiştir. Bu durum Rusya ile Batı arasında bölgede gelişen nüfuz mücadelesinde istismara elverişli bir alan olmuştur.

Mayıs ayı sonunda Paris Belediye Başkanı Erivan'a resmi ziyarette bulunmuş daha sonra heyetiyle Karabağ yasa dışı Ermeni yönetimini de ziyaret etmiştir.²¹ Keza Antelias Patrikhanesinden yapılan bir açıklamada Katolikos Aram I'in yasa dışı yönetimin "parlamento başkanı" ile 27 Mayıs'ta görüştüğü açıklanmıştır²². Aynı seyahatte "parlamento başkanı" GKRY'yi de ziyaret etmiş ve temaslarda bulunmuştur. Ermenistan Güvenlik Konseyi Başkanı 3 Haziran'da yaptığı bir açıklamada, "Dağlık Karabağ'daki Ermenilerin hakları ve güvenliği oradaki cumhuriyetin statüsünü belirleyecektir" demiştir. Dışişleri Bakanı da 17 Haziran'da aynı doğrultuda bir beyanda bulunmuş ve "Ermenistan ile Azerbaycan arasında kapsamlı barış mutabakatı Dağlık-Karabağ çatışmasını çözümleme temelinde olmalıdır. Bu 'Artsakh' halkının güvenliğini ve bütün haklarını dikkate almak ve Dağlık Karabağ'ın statüsünü tespit etmektir" demiştir.

Batı'nın bölgeye AB'nin ön almasıyla artan ve ön plana çıkan ilgisi dönem içinde ABD tarafından sahiplenilmiştir. ABD Dışişleri Bakan Yardımcısı Karen Donfried 15-19 Haziran tarihlerinde bölgeye kapsamlı bir ziyarette bulunmuş,

21 "President of Artsakh receives delegation led by Mayor of Paris Anne Hidalgo," 1 Lurer, 27 Mayıs 2022, <https://www.1lurer.am/en/2022/05/27/President-of-Artsakh-receives-delegation-led-by-Mayor-of-Paris-Anne-Hidalgo/730815>.

22 "Artsakh milletvekilleri Kilikiya Katolikosu I. Aram ile bir araya geldi," Ermeni Haber Ajansı, 27 Mayıs 2022, <https://www.ermenihaber.am/tr/news/2022/05/27/Artsakh-milletvekilleri-Kilikiya-Katolikosu/231767>.

ABD'nin üstlenmek istediği role açıklık getirmiştir.²³ Güney Kafkaslarda barış ve istikrarın sağlanmasının başta Karabağ olmak üzere yerel çatışmaların çözümlenmesinden geçtiği varsayımından hareket eden Donfried, Biden yönetiminin bölgeye çok yakın ilgi duyduğunu, kıdemli ABD yetkililerinin bölgeyi ziyaretlerinin arttığını, ABD Dışişleri Bakanının bölge liderleriyle temas içinde olduğunu, bundan çıkarılacak sonucun, Batı'nın etkili ve kolektif desteğine güvenilebileceği olduğunu ifade etmiştir. Ukrayna savaşının devam ettiği dönemde yoğunlaşan bu ziyaretlerin ve beyanların bir hedefinin de Rusya'yı başka bir cephede baskı altına almak olabileceği dikkatlerden kaçmamıştır.

Donfried 18 Haziran'da ziyaretinin son ayağı Erivan'da verdiği bir TV mülakatında, Minsk Grubu çerçevesinde Rusya ile birlikte çalışmaya hazır olduklarını vurgulamıştır.²⁴ Rusya Dışişleri Bakanlığı sözcüsünün buna yanıtı gecikmemiş, Fransa ve ABD'nin Minsk Grubu çalışmalarına ve Rusya'ya telafisi mümkün olmayan zarar verdiği, hiçbir şey olmamış gibi hareket edilemeyeceği, yeni gerçeklerin dikkate alınması gerektiği ifade edilmiştir. Rusya Dışişleri Bakanı 20 Haziran'da Bakü'ye gerçekleştirdiği ziyarette Minsk Grubunun artık işlevini kaybettiğini ifade eden benzer bir söylemde bulunmuş²⁵, Azerbaycan Dışişleri Bakanı da aynı görüşü vurgulamıştır. Diğer taraftan Ermenistan Başbakanı, Rusya Dışişleri Bakanının Minsk Grubunun işlevinin kalmadığına ilişkin beyanına itiraz etmiş, bu görüşün Nisan ayında Rusya Devlet Başkanı ile imzaladığı Ortak Bildiri'nin bir maddesine aykırı olduğunu, bu çelişkinin giderilmesi gerektiğini, Minsk Grubunun ölmediğini beyan etmiştir. Aynı gün Ermenistan Güvenlik Konseyi Sekreteri Paris'te Fransa'nın Minsk Grubu eş-başkanı ile görüşmüş, taraflar Karabağ'da "Minsk Grubu eş-başkanlarının gözetimi altında" kapsamlı bir çözüme ulaşılması ihtiyacı üzerinde mutabık kalmıştır²⁶.

Bölgedeki barış ve istikrarın, dış güçlerin müdahalesi olmadan, bölge ülkelerinin bir araya gelerek görüşmeleriyle sağlanmasını öngören, 3+3 olarak adlandırılan oluşum Haziran ayında yeniden gündeme gelmiştir. İlk toplantısı

23 "The U.S. Embassy to Armenia welcomes Assistant Secretary of State for European and Eurasian Affairs Karen Donfried to Yerevan," U.S Embassy in Armenia, 18 Haziran 2022, <https://am.usembassy.gov/embassy-welcomes-donfried/>.

24 "US will continue to participate in Minsk Group format" - US Assistant State Secretary in Yerevan," Jam News, 22 Haziran 2022, <https://jam-news.net/us-will-continue-to-participate-in-minsk-group-format-us-assistant-state-secretary-in-yerevan/>.

25 "Lavrov: AB ve NATO, Rusya ile savaşmak için koalisyon kuruyor," Cumhuriyet, 24 Haziran 2022, <https://www.cumhuriyet.com.tr/dunya/lavrov-ab-ve-nato-rusya-ile-savasmak-icin-koalisyon-kuruyor-1950941>.

26 "Armenia's Security Council Secretary meets with French Co-Chair of OSCE Minsk Group in Paris," ArmenPress, <https://armenpress.am/eng/news/1087111.html>.

Aralık 2021’de Moskova’da düzenlenen toplantının devamı konusu Türk ve Rus Dışişleri Bakanlarının 8 Haziran görüşmesinde ele alınmış, Azerbaycan Dışişleri Bakanının Temmuz’da İran’ı ziyaretinde ikinci toplantının yılsonundan önce İran’da yapılmasının öngörüldüğü açıklanmıştır. Daha sonra, İran Ulusal Güvenlik Konseyi Sekreterinin Erivan’ı ziyaretinde oluşuma ilişkin beyanda bulunmasına rağmen konu resmi tutanaklarda yer almamıştır.

Ermenistan ile Karabağ arasında ulaşımı sağlayan Laçin koridoru, 2020 mutabakatında öngörüldüğü şekilde, yeni bir yol yapılarak kuzeye kaydırılmış ve 25 Ağustos itibarıyla eski güzergah üzerinde bulunan üç köyün daha Azerbaycan yönetimine geçmesi sağlanmıştır.²⁷ Azerbaycan böylece 2020 mutabakatını kararlı biçimde uygulamayı sürdürdüğünü bir kere daha kanıtlamıştır.

ABD 25 Ağustos’ta yeni bir Minsk Grubu eş-başkanı atamıştır.²⁸ ABD Dışişleri Bakanı yaptığı açıklamada, ABD’nin Dağlık Karabağ çatışmasına Ermenistan ve Azerbaycan’ın uzun vadeli bir siyasi çözüm bulmak üzere müzakere etmelerine yardımcı olmaya kendini adadığını beyan etmiştir. ABD Dışişleri Bakanı yeni eş-başkanın “ikili olarak ve AB gibi aynı kafada olan ortaklarla ve Minsk Grubu eş-başkanı sıfatıyla Ermenistan ve Azerbaycan arasında doğrudan diyalogu kolaylaştırıcı” olacağını eklemiştir. Azerbaycan Dışişleri Bakanlığı ABD’li bakanın açıklamasını reddetmiş ve “ABD Minsk Grubunu canlandırma girişimleriyle Azerbaycan-Ermenistan barış sürecinden dışlanma riskini almaktadır” denmiştir. Keza Azerbaycan Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Devlet Başkanının sözlerini tekrarlayarak, “Karabağ çatışması çözümlenmiştir. Karabağ Azerbaycan’ın ayrılmaz parçasıdır” demiştir.

Ermenistan ve Azerbaycan’ın iki üst düzey yetkilisi, Ermenistan Güvenlik Konseyi Sekreteri ve Azerbaycan Devlet Başkanı Yardımcısı ve Dış Politika Bölümü Başkanı AB’nin arabuluculuğunda 19 Ağustos’ta Brüksel’de bir araya gelmiştir.²⁹ Ağustos ayı başında Ermenistan-Azerbaycan sınırında meydana gelen küçük çaplı çatışmadan sonra, bu iki ülke üst düzey yetkililerinin ilk buluşmasını oluşturmuştur. Bu görüşme iki ülke liderinin Brüksel’de tekrar bir araya gelmelerinin de ön hazırlığını oluşturmuş, 25 Ağustos’ta AB Konsey Başkanlığından yapılan açıklamada, iki ülke liderinin AB Konsey Başkanı ile 31 Ağustos’ta bir araya geleceği duyurulmuştur. Böylece iki ülke lideri, Aralık

27 “Alternative road bypassing Azerbaijan’s Lachin to be available for use within next week: State Agency,” News.az, 25 Ağustos 2022, <https://news.az/news/alternative-road-bypassing-azerbaijans-lachin-to-be-available-for-use-within-next-week-state-agency>.

28 “U.S. Appoints New OSCE Minsk Group Co-Chair,” Hetq, 25 Ağustos 2022, <https://hetq.am/en/article/147636>.

29 “Brüksel’de Ermenistan Güvenlik Konseyi Sekreteri ile Azerbaycan Cumhurbaşkanı Yardımcısı Hikmet Hacıyev görüştü,” ArmenPress, 2 Mayıs 2022, <https://armenpress.am/tur/news/1082199/>

2021, Nisan 2022, Mayıs 2022 emsallerinden sonra dördüncü kez bir araya gelmiş olmaktadır.

Yaklaşık dört saat süren 31 Ağustos toplantısından sonra AB Konseyi Başkanı yaptığı açıklamada, ele alınan konular hakkında bilgi vermiştir. Konular başlıklar halinde şunlardır³⁰:

- *Bariş Anlaşması*: Bariş anlaşması taslağını hazırlamak üzere Dışişleri Bakanları düzeyinde esasa ilişkin müzakerelerin sürdürülmesi hususunda mutabık kalınmıştır. Dışişleri Bakanları bir ay içinde toplanacaktır,
- *İnsani Konular*: Tutukluların serbest bırakılması, kayıpların akıbetinin belirlenmesi,
- *Sınır Konuları*: Sınır Hattının Belirlenmesi ve Sınır Güvenliği Komisyonu Kasım ayında Brüksel’de toplanacaktır,
- *Ulaşım*.

İki ülke liderleriyle gelecek toplantı Kasım ayında yapılacağı açıklanmıştır. Ancak, bu toplantılarda AB dönem başkanı ülke sıfatıyla yer alan Fransa Devlet Başkanı Macron’un daha sonra Azerbaycan’ı saldırganlıkla suçlaması, Ermenistan’ın Karabağ iddialarını destekleyen bağnaz beyanları nedeniyle Azerbaycan Cumhurbaşkanı, Macron’un katılması halinde Kasım ayındaki toplantıya katılmayacağını duyurmuştur.

AB Konsey Başkanının toplantı sonu yaptığı açıklamada ve ele alınan konular kapsamında, Karabağ’daki Ermeni azınlığa ve Minsk Grubunun canlandırılması çabalarına değinilmemiş olması dikkat çekmiştir.

Rusya Ermenistan-Azerbaycan görüşmelerinde AB arabuluculuğunu sorgulamıştır. Rusya Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü 31 Ağustos’ta yaptığı basın açıklamasında AB’nin bu girişimini ağır biçimde eleştirmiştir. Sözcü ifadelerinde, “AB’nin Güney Kafkaslardaki faaliyeti jeopolitik ihtiraslardan kaynaklanmaktadır (...) Ermenistan-Azerbaycan ilişkilerinin normalleştirilmesinin kolaylaştırılması gerçek arzusu ile hiçbir ilgisi yoktur (...) Bunlar Avrupalıların gösteriş girişimleridir (...) Daha ziyade Rusya’nın arabuluculuk başarılarına utanmazca sahip çıkma gayretleridir ve arkasında hiçbir yapıcılık yoktur (...) Biz arabulucu olarak çalışıyoruz ve tarafların da takdir ettiği gibi somut sonuçlar sağlıyoruz (...) Arabuluculuk iddiasında

30 “Press statement by President Charles Michel following the trilateral meeting with President Aliyev of Azerbaijan and Prime Minister Pashinyan of Armenia, 31 August 2022,” AB Konseyi, 31 Ağustos 2022, <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2022/08/31/press-statement-by-president-charles-michel-following-the-trilateral-meeting-with-president-aliyev-of-azerbaijan-and-prime-minister-pashinyan-of-armenia-31-august-2022/>.

bulunan ancak aracılık yapmayanlar, görünüşe göre hiçbir şey sunmaya muktedir değildir” demiştir.³¹

Ermenistan Dışişleri Bakanı 1 Eylül’de telefonla Rus karşısına zirve hakkında bilgi vermiş, dört gün sonra da Moskova’ya giderek bu kez gelişmeleri yüz yüze ele almışlardır. Paşinyan da 5 Eylül’de Vladivostok’ta düzenlenen yedinci Doğu Ekonomik Forumuna katılarak, Rusya Devlet Başkanına son gelişmeler hakkında birinci elden bilgi vermiştir. Paşinyan Vladivostok’ta yaşayan Ermeni toplumu ile yaptığı toplantıda, “Azerbaycan Devlet Başkanı ile yaptığım görüşmede, bizi ilgilendiren en önemli konularda ortak bir noktaya gelemediğimizi söylemeliyim” diyerek ortak bir uzlaşma zemini bulamadıklarını belirtmiştir.³²

Karabağ Ermenileri yasa dışı yönetimi 2 Eylül’de kuruluşlarının 31.inci yıldönümünü kutlamıştır.³³ Ermenistan hükümeti ve meclisi bu sene de kutlamalara resmi heyet göndermemiştir. Paşinyan bu münasebetle yayınladığı mesajda, “Karabağ’da, hiç değilse bir bölümünde, hala Ermeni halkı yaşamlarını sürdürmektedir. Onların orada, evlerinde, güvenlik içinde ve hakları korunarak yaşama hakkı vardır. Esas itibarıyla, bu Karabağ çatışmasının özüdür. ‘Artsakh’ Ermenilerinin güvenliği ve haklarının korunması konuları geri alınamaz şekilde sağlanmadan ve bununla ilgili olarak Dağlık Karabağ’ın statüsü konusu tespit edilmeden, ki bu konuda uluslararası camia tarafından görevlendirilen ve hala yürürlükte bulunan Minsk Grubu eşbaşkanlığı yetkilidir, Dağlık Karabağ diye ayrı bir birim yoktur veya Dağlık Karabağ sorunu çözümlenmiştir iddiasında bulunan beyanlar yersizdir” ifadelerine yer vermiştir.

Karabağ konusunda Ermenilere en güçlü desteğin din kaynaklı olduğu bilinmektedir. Yedi yılda bir toplanan Dünya Kiliseler Birliği on birinci oturumu 31 Ağustos-8 Eylül tarihlerinde Karlsruhe-Almanya’da düzenlenmiştir. Değişik coğrafi bölgeleri ve mezhepleri temsilen seçilen sekiz başkan arasında, militan Türkiye ve Türk karşıtlığı ile tanınan Antelias Ermeni Patrikhanesi Katolikosu Aram I de yer almıştır. Konseyin kapanış belgeleri arasında 8 Eylül tarihli bir Dağlık Karabağ bildirisi de yayınlanmıştır. Bildirinin sonunda, “Dağlık Karabağ çatışmasının AGİT Minsk Grubu

31 “Zakharova: “EU’s real desire has nothing to do with normalization of Azerbaijani-Armenian relations”,” Apa.az, 31 Ağustos 2022, <https://apa.az/en/foreign-policy/zakharova-eus-real-desire-has-nothing-to-do-with-normalization-of-azerbaijani-armenian-relations-383743>.

32 “Pashinyan, Putin Meet in Vladivostok, Discuss Karabakh, Economic Issues,” Hetq, 7 Eylül 2022, <https://hetq.am/en/article/147994>.

33 “Artsakh is celebrating 31st anniversary of declaration of statehood,” 1lurer, 2 Eylül 2022, <https://www.1lurer.am/en/2022/09/02/Artsakh-is-celebrating-31st-anniversary-of-declaration-of-statehood/787363>.

çerçevesinde adil ve barışçı çözümü için anlamlı bir diyalog başlatılması çağrısında bulunur” denmekte ve “Dünya Kiliseler Birliği ve tüm üye kiliselerin, adil ve kalıcı bir barış için Ermenistan ve Dağlık Karabağ halkı ve kiliseleriyle Hıristiyan dayanışması içinde kalınması” talebinde bulunmaktadır.³⁴

ABD’nin atadığı yeni Minsk Grubu eş-başkanı 8 Eylül’de Ermenistan’ı ziyaret etmiştir. Ermenistan Dışişleri Bakanı eş-başkanı kabulünde, kendisine bu sorumlu görevinde başarılar dilemiştir. Ermeni Bakan, Minsk Grubu eş-başkanlığı kurumunun Dağlık Karabağ çatışmasına kalıcı ve kapsamlı çözüm bulma sürecinde potansiyelinin ve deneyiminin kullanılmasının önemini vurgulamıştır.³⁵

13 Eylül sabahı erken saatlerde Ermenistan-Azerbaycan sınırında, karşılıklı ağır zayıyata yol açan çatışmalar olmuştur. Ermenistan Başbakanı derhal Azerbaycan’ı saldırganlıkla ve Ermenistan’ın toprak bütünlüğünü ihlalle suçlamış, başta Rusya ve Ortak Güvenlik Teşkilatı (CSTO) olmak üzere askeri yardım talebinde bulunmuştur. Azerbaycan ise, henüz tespit edilmemiş sınır boyunca Ermenistan’ın mayın döşeme girişimlerinde ve diğer askeri taciz ve tahriklerde bulunduğunu ve Azerbaycan ordusunun misliyle karşılık verdiğini kaydetmiştir. Paşinyan’ın bir süredir Azerbaycan’ın saldırı hazırlığı içinde olduğu iddiasında bulunduğu ve Rusya’nın ve CSTO’nun Karabağ savaşından farklı olarak bu kez Ermenistan topraklarına saldırı iddiasına karşı harekete geçme durumunda kalacağı anlayışını yansıtan bu gelişme Rusya ve CSTO tarafından bu kez de ihtiyatla karşılanmıştır.³⁶

ABD duruma derhal müdahil olmuş, ABD Dışişleri Bakanı Paşinyan ile görüştüğünden sonra, ABD’nin Ermenistan-Azerbaycan sınırında cereyan ettiği bildirilen saldırılardan derin endişe duyduğunu belirtmiş ve çatışmaların derhal durdurulmasını istemiştir.³⁷ Fransa Devlet Başkanı da devreye girerek BM Güvenlik Konseyini konuyu görüşmek üzere acilen toplantıya davet etmiştir. Rusya’dan yapılan açıklamada, Rusya’nın arabuluculuğu ile ateşkesin

34 “World Council of Churches General Assembly speaks to issues in the Middle East and Europe,” Global Ministries, 8 Eylül 2022, <https://www.globalministries.org/world-council-of-churches-general-assembly-speaks-to-issues-in-the-middle-east-and-europe/>

35 “Senior Advisor For Caucasus Negotiations Philip Reeker Visit To Azerbaijan,” U.S. Embassy in Azerbaijan, 13 Eylül 2022, <https://az.usembassy.gov/reeker-azerbaijan/>.

36 “CSTO mission hammers out proposals for de-escalation on Armenia-Azerbaijan border,” TASS, 19 Eylül 2022, <https://tass.com/world/1510007>.

37 “Escalation of military hostility at the border between Armenia and Azerbaijan,” U.S. Mission to the OSCE, 13 Eylül 2022. <https://osce.usmission.gov/escalation-of-military-hostility-at-the-border-between-armenia-and-azerbaijan/>.

sağlandığı belirtilmiştir. BMGK’de yapılan görüşmelerde Fransa açıkça, ABD daha ihtiyatla Ermeni iddialarını dikkate almış, nihai çağrıda ise tarafların ateşkese uymaları istenmiştir³⁸.

ABD Dışişleri Bakanı, BM Genel Kurulunun 77.inci oturumu münasebetiyle New York’ta bulunan Ermenistan ve Azerbaycan Dışişleri Bakanları ile 19 Eylül’de üçlü bir görüşme düzenlemiştir. ABD Dışişleri Bakanı toplantıyı takiben yaptığı açıklamada, “Çatışmanın sona ermesi ve birkaç gündür yeni bir çatışma olmaması cesaret vericidir. Başbakan Paşinyan ve Devlet Başkanı Aliyev ile yaptığım son görüşmelerde her iki lider de bana barışa hazır olduklarını söyledi. ABD bu çabaları desteklemek için elinden gelen her şeyi yapmaya hazırlıktır” demiştir. Görüşmede bir anlaşmaya varılmamış olsa da, ABD Dışişleri Bakanı taraflara ay sona ermeden ikili olarak tekrar görüşmelerini telkin etmiştir. ABD’li bakan, keza New York’ta bulunan Başbakan Paşinyan ile de 22 Eylül’de görüşmüş ve benzer konuları ele almıştır.³⁹

ABD’nin üçlü temasları 28 Eylül’de de devam etmiş, bu kez ABD Ulusal Güvenlik Danışmanı, Ermenistan’ın Güvenlik Konseyi Sekreteri ve Azerbaycan Devlet Başkanının yardımcısı ve dış politika danışmanı ile bir araya gelmiştir. ABD’li yetkili görüşmeleri yapıcı olarak nitelendirmiş, atılabilecek somut adımları ele aldıklarını söylemiştir. Bu arada Rusya Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü bu kez ABD’nin arabuluculuk girişimlerini şiddetle eleştirmiş, Batı’yı Ermenistan-Azerbaycan görüşme sürecine el koymakla ve giderek gerginleşen jeopolitik ortamda Moskova’ya karşı kullanmakla suçlamıştır.

Ermenistan ve Azerbaycan Dışişleri Bakanları, ABD Dışişleri Bakanı ile 19 Eylül görüşmesinde mutabık kaldıkları üzere, Ekim başında Cenevre’de ikili görüşmüştür. Ermenistan Dışişleri Bakanı Cenevre’de ayrıca ABD Minsk Grubu eş-başkanı işe de görüşmüş, Azerbaycan ordusunun son çatışmada savaş suçu işlediğini bazı videolar göstererek iddia etmiştir. AB Güney Kafkaslar özel temsilcisi bu iddiayı benimseyerek araştırılması çağrısında bulunmuştur. Azerbaycan bu iddiaları reddetmiş ve foto montaj olduğunu ileri sürmüştür. Bir kez daha, barış anlaşması taslağı üzerinde çalışılacak yerde, Ermeni bakan

38 “US, French officials appear to call out Azerbaijan for major border escalation,” Civil.net, 14 September 2022. <https://www.civilnet.am/en/news/674661/us-french-officials-appear-to-call-out-azerbaijan-for-major-border-escalation/>.

39 “Secretary Antony J. Blinken, Armenian Foreign Minister Ararat Mirzoyan, And Azerbaijani Foreign Minister Jeyhun Bayramov Before Their Meeting,” ABD Dışişleri Bakanlığı, 7 Kasım 2022, <https://www.state.gov/secretary-antony-j-blinken-armenian-foreign-minister-ararat-mirzoyan-and-azerbaijani-foreign-minister-jeyhun-bayramov-before-their-meeting/>.

gündemi değiştirebilmiştir. ABD Dışişleri Bakanı 5 Ekim’de iki bakanla üçlü bir telefon görüşmesi yaparak Cenevre toplantısı hakkında bilgi almıştır.

AB Dış Politika Şefi 5 Ekim’de AB Parlamentosunda yaptığı konuşmada Azerbaycan’ı Ermenistan topraklarını işgalle suçlamış, sınıra bir Arabuluculuk misyonu göndermeyi teklif ettiklerini, Ermenistan’ın kabul, Azerbaycan’ın ise reddettiğini belirtmiştir⁴⁰.

Ermenistan ve Azerbaycan liderleri AB şemsiyesi altında 6 Ekim’de Prag’da beşinci kez bir araya gelmiştir. Toplantı sonrası aşağıdaki bildiri yayınlanmıştır:

“Ermenistan Cumhuriyeti Başbakanı Nikol Paşinyan ve Azerbaycan Devlet Başkanı İlham Aliyev, ‘Avrupa Siyasi Topluluğu’nun ilk toplantısı çerçevesinde, Fransa Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı ve Avrupa Konseyi Başkanının girişimiyle 6 Ekim 2022’de Prag’da buluşmuştur.

Ermenistan ve Azerbaycan bağlılıklarını teyit ettikleri BM Yasası ve 1991 Alma-Ata Bildirisi gereğince birbirlerinin toprak bütünlüğünü ve egemenliğini tanırlar. Taraflar bunun sınır tespit komisyonlarının çalışmasının esasını oluşturduğunu ve bu komisyonların gelecek toplantısının Ekim ayı sonunda Brüksel’de toplanacağını belirtmektedirler.

Ermenistan Azerbaycan ile sınırında AB sivil misyonunu teşvik etme mutabakatını ifade etmiştir. Azerbaycan gerekli olduğu ölçüde bu misyonla iş birliğine mutabık kalmıştır. Misyon çalışmalarına Ekim’de maksimum iki ay süre için başlayacaktır. Misyonun amacı güven artırmak ve raporlarıyla sınır komisyonlarını desteklemektir.”

AB sivil misyonunun öncü grubu 14 Ekim’de Ermenistan’a giderek hazırlık çalışmalarına başlamıştır. 17 Ekim’de AB ülkeleri 40 AB İzleme görevlisi gönderme kararı almıştır. AB Konseyi bu gözlemcilerin Gürcistan’da konuşlu 200 AB gözlemcisi ile geçici olarak takviye edileceklerini de duyurmuştur.⁴¹

40 “Statement following quadrilateral meeting between President Aliyev, Prime Minister Pashinyan, President Macron and President Michel, 6 October 2022,” European Council, 7 Ekim 2022, <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2022/10/07/statement-following-quadrilateral-meeting-between-president-aliyev-prime-minister-pashinyan-president-macron-and-president-michel-6-october-2022/>.

41 Alexandra Brzozowski, “EU deploys Armenia-Azerbaijan border-monitoring mission, but questions remain,” Euractiv, 18 Ekim 2022, <https://www.euractiv.com/section/europe-s-east/news/eu-deploys-armenia-azerbaijan-border-monitoring-mission-but-questions-remain/>

ABD Dışişleri Bakanı 10 Ekim’de Ermenistan ve Azerbaycan liderlerini arayarak Prag görüşmesi hakkında bilgi almıştır. Rusya Dışişleri Bakanı da 12 Ekim’de, Bağımsız Devletler Topluluğu Dışişleri Bakanları Toplantısının yapıldığı Astana’da Ermenistan Dışişleri Bakanı ile kapsamlı bir görüşme yapmış ve son temaslar hakkında görüş alışverişinde bulunmuştur.

Batı’nın bölgede nüfuz kurma ve barış sürecini sahiplenme çabalarından endişesini ve memnuniyetsizliğini saklamayan Rusya 14 Ekim’de Astana’da Rusya Dışişleri Bakanının ön almasıyla üçlü bir Dışişleri Bakanları toplantısı düzenlemiştir. Zirve için Astana’da bulunan Rusya Devlet Başkanı da en kısa zamanda Rusya’da üçlü bir toplantı yapılması açık davetinde bulunmuştur.

Azerbaycan’ın Kafkas Müslümanları Bürosu Başkanı 20 Ekim’de Türk Devletleri Teşkilatının Müslüman dini liderler toplantısına hitabında, Ermeni Apostolik Kilisesine, nefrete, sabotaja ve intikamcılığa son vermesi çağrısında bulunmuştur.

Rusya Devlet Başkanının daveti üzerine Ermenistan ve Azerbaycan liderleri 31 Ekim’de Soçi’de bir araya gelmiştir. Rusya Devlet Başkanı önce liderlerle ikili görüşmüş, takiben üçlü olarak toplanılmıştır. Soçi zirvesinde tarafların vardığı mutabakatın metni aşağıdadır⁴²:

“Biz, Azerbaycan Devlet Başkanı İ. H. Aliyev, Ermenistan Cumhuriyeti Başbakanı N. V. Paşinyan ve Rusya Devlet Başkanı V. V. Putin 31 Ekim 2022 tarihinde Soçi’de toplandık ve 9 Kasım 2020, 11 Ocak ve 26 Kasım 2021 üçlü bildirimlerinin uygulanmasını görüştük.

Biz Azerbaycan-Ermenistan ilişkilerinin sistematik biçimde düzenlenmesi, Güney Kafkaslarda barış, istikrar, güvenlik ve sürdürülebilir ekonomik kalkınmanın sağlanabilmesi için yukarıda belirtilen anlaşmaları titizlikle uygulamaya bağlılığımızı teyit ettik.

Biz insani sorunlar da dahil olmak üzere geri kalan sorunların acilen çözümlenmesi amacıyla ilave gayret gösterme hususunda mutabık kaldık.

Rus barış gücü askerlerinin görevlendirildikleri bölgede güvenliğin sağlanmasındaki kilit katkısını not ederek, barış gücü askerlerinin

42 “Statement by President of the Republic of Azerbaijan, Prime Minister of the Republic of Armenia and President of the Russian Federation,” Azerbaycan Cumhurbaşkanlığı, <https://president.az/en/articles/view/57744>.

bölgedeki durumu istikrara kavuşturmak yolundaki gayretlerinin geçerliliğini vurguladık.

Biz kuvvet kullanılmasından veya tehdidinden kaçınma, bütün sorunlu konuları münhasıran BM Yasası ve 1991 Alma-Ata anlaşmasına uygun olarak egemenlik, toprak bütünlüğü ve sınırların ihlal edilmezliğinin karşılıklı tanınması zemininde görüşme ve çözümleme hususunda mutabık kaldık.

Biz bölgede istikrar ve uzun vadeli barış sağlayabilmek için Azerbaycan Cumhuriyeti ile Ermenistan Cumhuriyeti arasında bir barış anlaşması imzalanmasının aktif biçimde hazırlanmasının önemini vurguladık. Güncel gelişmeler temelinde, karşılıklı olarak kabul edilebilir çözümlerin araştırılmasına devam edilmesi hususunda mutabık kaldık.

Rusya Federasyonu bunu mümkün olan her şekilde destekleyecektir.

Biz toplumun değişik kesimleri, uzman gruplar ve dini liderler arasında Rusya'nın da desteğiyle diyalogun sürdürülebilmesi ve iki halk arasında güvenin artırılabilmesi amacıyla üçlü üst düzey temaslar da dahil Azerbaycan ve Ermenistan arasında olumlu bir hava yaratılmasını vurguladık.

Azerbaycan Cumhuriyeti ve Ermenistan Cumhuriyeti liderleri Rusya Federasyonunun Güney Kafkaslarda istikrar ve gelişmenin sağlanmasına, Ermenistan ve Azerbaycan arasındaki ilişkilerin normalleşmesine katkıda bulunmaya hazır oluşunu memnuniyetle karşılamıştır

Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Başkanı, Ermenistan Cumhuriyeti Başbakanı, Rusya Federasyonu Devlet Başkanı

İ. H. Aliyev

N. V. Paşinyan

V. V. Putin”

3. Ermenistan'ın Dış İlişkileri

Dönem içinde Ermenistan'ın dış ilişkilerindeki öncelikli hedefi, Karabağ savaşı sonrası sıkışmışlığını ve yalnızlığını giderebilmek, Rusya'nın artan

zafiyetinden de istifade ederek, Rusya'nın hışmını çekmeden, Batı'ya açılabilme ve geçmişte "çok vektörlü dış siyaset" olarak adlandırdığı, dış güçleri çıkarları doğrultusunda kullanabilmek, özellikle Batı'yı Rusya'ya karşı olabildiğince oynayarak kayıplarını telafi edebilmek ve yeni kazanımlar sağlayabilmek olmuştur.

Ermenistan Cumhurbaşkanı Kaçaturyan 30 Mayıs'ta komşu Gürcistan'a resmi bir ziyarette bulunmuştur. Başbakan Paşinyan 17 Haziran'da günü birlik sınır kasabasında Gürcistan Başbakanı ile bir çalışma toplantısı yapmıştır. Paşinyan 19 Ağustos'ta Tiflis'e bir çalışma ziyareti yapmış, her iki başbakan Ermenistan ile Gürcistan arasında ulaşımı kolaylaştıracak olan sınırdaki dostluk köprüsünün açılışını yapmıştır.

İran Cumhurbaşkanı 2 Haziran'da Paşinyan ile bölgedeki durumu ve son gelişmeleri ele alan kapsamlı bir telefon görüşmesi yapmıştır. Dönem içinde Ermenistan-İran ilişkileri hiç olmadığı kadar yakınlaşmış, adeta ittifak ilişkisi görünümü kazanmıştır. İran Yüksek Ulusal Güvenlik Konseyi Sekreteri 7 Temmuz'da bir çalışma ziyareti için Ermenistan'a gitmiştir. Paşinyan ile de görüşen İranlı yetkili, İran'ın Ermenistan ile "bütün alanlarda" bağlarını derinleştirmek istediğini söylemiştir. İran haber ajansı IRNA'ya göre, İran ikili bağları genişletmekte hiçbir sınırlama görmemektedir. İran Çabahar limanından kuzeye transitin Syunik (Zangezur)bölgesini de kalkındıracağını dile getirmiştir.⁴³

İran Genel Kurmay Başkanı 22 Eylül'de yaptığı bir beyanda, Ermenistan sınırında bir değişikliği kabul etmeyeceklerini ve buna karşı koyacak güçleri olduğunu söylemiştir.⁴⁴ Bu ifadeler daha önce Cumhurbaşkanı'nın ve Ruhani liderin ifadelerinin askeri bir yetkili tarafından tekrarı olmuştur. Ermenistan Başbakanı'nın BM Genel Kurul toplantısı münasebetiyle bulunduğu New York'ta 22 Eylül'de görüştüğü İran Cumhurbaşkanı bu vesileyle de benzer ifadeleri yinelemiştir. İran Dışişleri Bakanı 12 Ekim'de yaptığı bir konuşmada, Ermenistan sınırında herhangi bir değişikliğe karşı olduklarını yeniden vurgulamıştır.

İran silahlı kuvvetleri 19 Ekim'de Azerbaycan-Ermenistan sınırında kapsamlı bir askeri tatbikat başlatmıştır. Aras nehri üzerinden istihkam köprüleriyle geçişi de içeren tatbikat Ermenistan'a destek, Azerbaycan'a tehdit mesajı

43 "İran Güvenlik Konseyi Sekreteri: Devletlerin toprak bütünlüğü ve sınırların dokunulmazlığı ilkelerine saygı gösterilmeli," ArmenPress, 7 Temmuz 2022, <https://armenpress.am/tur/news/1087769.html>.

44 Ahmet Dursun, "İran'ın Azerbaycan'a yönelik tutumu ve sınırdaki askeri tatbikatlar gerilimi tırmandırıyor," Anadolu Ajansı, 12 Kasım 2022, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/iranin-azerbaycana-yonelik-tutumu-ve-sinirdaki-askeri-tatbikatlar-gerilimi-tirmandiriyor/2736058>.

taşımıştır. İran Dışişleri Bakanı da 19 Ekim’de verdiği bir beyanatta bunu gizlememiş, tatbikat ile Ermenistan sınırının değişmemesi konusunda bir bağlantı kurmuştur. İran Dışişleri Bakanı, ertesi gün, 20 Ekim’de Ermenistan’a resmi bir ziyaret için gitmiş, Erivan’da Dışişleri Bakanının yanı sıra Başbakan ve Meclis Başkanı ile de görüşmüş, ertesi gün İran sınırına komşu Syunik vilayetinde, Zangezür koridorunun yakınından geçeceği Kapan kasabasında Ermenistan Dışişleri bakanı ile törenle İran’ın yeni bir Başkonsolosluğunun açılışını yapmıştır.⁴⁵ Karşılıklı övgülerin yağdırıldığı konuşmalarda İranlı bakan “İran Ermenistan’ın güvenliğini kendi güvenliği olarak görür” demiştir. Nihayet Başbakan Paşinyan da İran Cumhurbaşkanı’nın daveti uyarınca 1 Kasım’da Tahran’a gitmiştir. Tarihi Sadabad sarayında iki lider ülkeleri arasında bir iş birliği memorandumunu imzalamıştır.⁴⁶

ABD ile ilişkiler de çok yönlü temaslarla ileri bir düzeye gelmiştir. 2 Haziran’da ABD Avrupa Komutanlığı Bölgesel Askeri İşbirliği bölümü başkanı, savunma alanında işbirliği konularını görüşmek üzere Ermenistan’ı ziyaret etmiştir. Aynı tarihte Ermenistan 2010 yılında ABD ile imzaladığı “Biyolojik Silahların Geliştirilmesinde Kullanılabilecek Teknolojinin, Patojenlerin ve Uzmanlığın Yayılmasının Önlenmesi Alanında İşbirliği Anlaşmasına” da kısıtlamalar getiren değişiklik yapmıştır. ABD’nin Ermenistan’da biyolojik laboratuvarlar da açmasına olanak sağlayan bu anlaşma Rusya’nın tepkisine neden olmuştur.⁴⁷

Demokrasi, İnsan Hakları ve İşgücü konularından sorumlu ABD Dışişleri Bakan yardımcısı 9 Haziran’da Ermenistan’ı ziyaret etmiştir.

ABD Dışişleri Bakanlığı Avrupa ve Avrasya işlerinden sorumlu Bakan yardımcısı Donfried 17-18 Haziran’da Ermenistan’ı ziyaret etmiş ve üst düzey temaslarda bulunmuştur. Dışişleri Bakanı Mirzoyan ABD ile Mayıs ayında başlatılan Ermenistan-ABD Stratejik Diyalogundan övgüyle bahsetmiştir.

ABD Merkezi Haber Alma Teşkilatı (CIA) başkanı 15 Temmuz’da Ermenistan’a beklenmedik bir ziyarette bulunmuş, Başbakanla ve Ermeni karşıtı ile görüşmüştür. Bu ziyaret iki ülke ilişkilerinde bir ilk teşkil etmiştir.

45 “İran’ın Ermenistan’daki Kapan Başkonsolosluğu Resmen Açıldı,” Tasnim Haber Ajansı, 21 Ekim 2022, <https://www.tasnimnews.com/tr/news/2022/10/21/2791502/iran-%C4%B1n-ermenistan-daki-kapan-ba%C5%9Fkonsoloslu%C4%9Fu-resmen-a%C3%A7%C4%B1ld%C4%B1>.

46 “Paşinyan’ın İrana safari dönüş noktasi olacaq”, İ.Röisi” TRT Azerbaycan, 1 Kasım 2022, <https://www.trt.net.tr/azerbaycan/bolg-x-b-rl-ri/2022/11/01/pasinyanin-irana-s-f-ri-donus-noqt-si-olacaq-i-r-isi-1900625>.

47 Ani Mejlumyan, “Armenia limits bioweapons cooperation with U.S. amid Russian pressure,” Eurasianet, 3 Haziran 2022, <https://eurasianet.org/armenia-limits-bioweapons-cooperation-with-us-amid-russian-pressure>.

Üç gün sonra da Rusya dış İstihbarat sevisi başkanı Ermenistan'a gitmiş ve benzer temaslarda bulunmuştur.

Ermenistan Savunma Bakanı ABD ziyaretinde 8 Eylül'de ABD Savunma Bakanlığı Müsteşarı ile görüşmüştür. Toplantıda iki ülke arasındaki savunma iş birliği bütünüyle ele alınmış, barışı koruma misyonları, askeri eğitim, askeri tıp ve diğer alanlarda ortaklığın derinleştirilmesi hususunda mutabık kalınmıştır. Ermeni bakan Kansas Ulusal Muhafızlar karargahını da ziyaret etmiştir.

18 Eylül'de ABD Temsilciler Meclisi Başkanı Pelosi, beraberinde ikisi Ermeni asıllı olan Ermeni yanlısı üç milletvekili ile Ermenistan'ı ziyaret etmiştir. Pelosi'nin kendi ifadesiyle bu heyetle bu bir aile ziyareti olmuştur. Pelosi'nin ziyareti Ermenistan'a bugüne değin gelen en üst düzey ABD heyetini oluşturmuştur. Pelosi ziyareti süresince, Rusya, Azerbaycan, Türkiye karşıtlığını içeren çeşitli duygusal beyanlarda bulunmuştur. Erivan'daki ABD Büyükelçiliği, hiç değilse polemikten uzak resmi bir kayıt oluşturmak üzere 23 Eylül'de, Pelosi'nin Ermeni karşıtı ile 18 Eylül tarihli basın toplantısının gözden geçirilmiş resmi metnini yayınlamıştır.⁴⁸

Ermenistan Güvenlik Konseyi Sekreteri çeşitli temaslarda bulunmak üzere 26 Eylül'de ABD'ye gitmiştir. İlk teması Beyaz Saray Güvenlik Danışmanı ile olmuş ve Azerbaycan temsilcisi ile üçlü bir toplantı düzenlenmiştir. Daha sonra Dışişleri bakan yardımcısı ile görüşmüş,30 Eylül'de ise CIA karargahında temaslarda bulunmuştur.

18 Ekim'de bir ABD Kongre heyeti daha Ermenistan'ı ziyaret etmiş, heyet başkanı Meclise hitap etmiş, üst düzey temaslarda bulunmuştur. Heyet başkanı, "Biz Ermenistan'ın egemenliğindeki toprakların işgaline karşıyız ve Azerbaycan'ın başlangıç yerlerine geri çekilmelerini talep ediyoruz"⁴⁹ demiştir.

Yunanistan ile ilişkiler de dönem içinde yeni bir ivme kazanmıştır.2 Haziran'da Yunan Savunma Bakan yardımcısı Ermenistan'ı ziyaret etmiştir.24 Haziran'da Atina'da Ermenistan, Yunanistan ve Güney Kıbrıs Rum Yönetimi (GKRY) arasında diaspora konularında Üçlü İşbirliği Memorandumu imzalanmıştır. Dışişleri Bakanı Mirzoyan 27 Haziran'da iki günlük bir çalışma ziyareti için Yunanistan'a gitmiştir. Başbakan tarafından da kabul edilen Bakan, Yunan karşıtı ile görüşmesinde tarihi Ermeni-Yunan kardeşliğini vurgulamış, Ermeni-

48 "Speaker Pelosi Remarks at Congressional Delegation Press Conference with Armenian Speaker Alen Simonyan," US Embassy in Armenia, 18 Eylül 2022, <https://am.usembassy.gov/speaker-pelosi-remarks/>

49 Naira Nalbandian, "More U.S. Lawmakers Visit Armenia," 18 Ekim 2022, <https://www.azatutyun.am/a/32090185.html>.

Yunan ilişkilerinin sadece ikili değil çok taraflı önemli platformlarda da geliştiğini ifade etmiş, üç boyuta özellikle işaret etmiştir: “Öncelikle Ermenistan-Yunanistan-GKRY üçlü oluşumu çerçevesinde işbirliği görüşmelerimizin merkezindeydi. İkinci olarak, Körfez-Karadeniz uluslararası ulaşım transit koridoru oluşturmak için çok taraflı bir anlaşma imzalanmasının önemini vurguladık. Ayrıca, Ermenistan-AB ortaklığı ve Ermenistan-Doğu Ortaklığı konularında görüş alış-verişinde bulunduk.” Görüşmeler sonunda, iki ülke Dışişleri Bakanlıkları arasında bir işbirliği memorandumu imzalanmıştır. Üçlü cephenin dışişleri bakanları BM genel Kurulu 77.inci oturumu münasebetiyle buldukları New York’ta da 19 Eylül’de bir araya gelmiştir.

Yunanistan Dışişleri Bakanı 27 Eylül’de resmi bir ziyaret için Ermenistan’a gitmiştir. Bu Yunanlı Bakanın Ekim 2020’den sonra ikinci ziyareti olmuştur. Temaslarında Başbakan ve Savunma bakanı ile de görüşmüştür. Konuşmalarında Azerbaycan’ı ve Türkiye’yi hedef alan Yunanlı bakan, “Türkiye Kafkaslarda olsun, Ege’de olsun barışı ve istikrarı bozarak son karışıklıklardan yararlanmaya çalışmaktadır” demiştir.

Ermenistan ve Yunanistan Başbakanları 7 Ekim’de Prag’da Avrupa Siyasi Topluluğu zirvesi marjında görüşmüşler ve üçlü cephe işbirliğini tekrar vurgulamışlardır.

Ortak Güvenlik Teşkilatı (CSTO) Dışişleri Bakanları Toplantısı 10 Haziran’da Erivan’da yapılmıştır. Ermenistan bir kez daha (CSTO) dan beklenen desteği görmediklerinden şikayet etmiştir. Bu gerginlik Rusya Devlet Başkanı’nın da katıldığı, 23 Kasım’da Erivan’da düzenlenen zirve toplantısında da devam etmiş ve Paşinyan’ın nihai belgeye mutabakat vermemesi ile Ermenistan’ın (CSTO) dan ayrılıp ayrılmayacağı spekülasyonlarına neden olmuştur.

Ermenistan Dışişleri Bakanı 14-15 Haziran’da Bulgaristan’ı resmen ziyaret etmiştir.⁵⁰ Ziyarete Ermenistan Cumhurbaşkanı’nın 18 Ekim tarihinde Bulgaristan’a yaptığı resmi ziyaretin de ön hazırlıkları ele alınmıştır.

Başbakan Paşinyan 13 Haziran’da Katar’ı ziyaret etmiştir. Çok sayıda işbirliği belgesinin imzalandığı ziyarette Erivan ve Doha da kardeş şehir ilan edilmiştir. Paşinyan Al-Jazeera tv kanalına verdiği mülakatta, “Hem Rusya hem de Batı için dürüst, güvenilir ve doğrudan ortak olmak kolay bir iş değildir. Görevimiz kimseye ihanet etmemektir” demiştir.⁵¹

50 “Armenian FM meets with Bulgarian President,” ArmenPress, 14 Haziran 2022, <https://armenpress.am/eng/news/1085911.html>.

51 “Nikol Pashinyan visiting State of Qatar,” Ermenistan Cumhuriyeti Başbakanlık Resmi İnternet Sitesi, 13 Haziran 2022, <https://www.primeminister.am/en/foreign-visits/item/2022/06/13/Nikol-Pashinyan-visiting-State-of-Qatar/>

Avrupa Konseyi Genel Sekreteri 16-17 Haziran'da Ermenistan'ı ziyaret etmiştir.

Cumhurbaşkanı Kaçaturyan 18 Haziran'da St.Petersburg Uluslararası Ekonomi Fuarına katılmıştır. Toplantı marjında görüştüğü Rusya Devlet Başkanı, Ermenistan bizim sadece ortağımız değil, aynı zamanda stratejik müttefikimizdir ve bunu takdir ediyoruz demiştir.

NATO tarafından Barış için ortaklık programı çerçevesinde Gürcistan'da üç hafta süreyle düzenlenen askeri dağ eğitimine dört yıl aradan sonra Haziran ayında Ermenistan da katılmıştır. Diğer askeri katılımlar Gürcistan, ABD, Polonya, Letonya ve Litvanya'dan olmuştur.⁵²

Kanada hükümeti 29 Haziran'da Ermenistan'da mukim büyükelçilik açma kararı almıştır. Rusya açma gerekçesinde Rusya'yı hedef alan ifadeleri reddetmiştir.⁵³

Hindistan Dışişleri Bakanlığı müsteşar yardımcısı hükümetler arası komisyon toplantısı için 4 Temmuz'da Ermenistan'a gelmiştir. Toplantıda ikili ilişkilerin derinleştirilmesi ve uzun vadeli askeri işbirliği konuları ele alınmıştır.

6 Temmuz'da Ermenistan Dışişleri Bakanı İspanya'ya bir çalışma ziyareti yapmıştır.

Avrasya Hükümetlerarası Konsey toplantısına katılmak üzere 25 Ağustos'ta Paşinyan Kırgızistan'a gitmiştir. Burada Rusya Başbakanı ile yaptığı görüşmede ikili ekonomik ilişkilerin geliştirilmesine yönelik somut projeler ele alınmıştır.

Avrupa Kalkınma ve Yeniden İmar Bankası (EBRD) başkanı, Güney Kafkasya turu kapsamında 15 Eylül'de Ermenistan'ı ziyaret etmiştir.

Uluslararası Atom Enerji Ajansının (IAEA) Genel Müdürü 4-5 Ekim tarihlerinde Ermenistan'ı ziyaret etmiştir. Ajansın ilgi ve sorumluluk alanına giren en önemli konu olan Metzamor nükleer tesisinin eksikliklerinin ve ömür süresini doldurmuş olmasının yeterince üzerinde durulmadığı görülmüştür.⁵⁴

52 "Under Auspices Of NATO, Armenian Servicemen Developed Mountain Trainings In Georgia," Arminfo.info, 27 Haziran 2022, https://arminfo.info/full_news.php?id=70245&lang=3.

53 "Canada To Open Embassy In Armenia," Azatutyun, 30 Haziran 2022, <https://www.azatutyun.am/a/31923007.html>.

54 "IAEA Head Grossi Visiting Armenia To Discuss Nuclear Safety With Prime Minister," Urdu Point, 4 Ekim 2022, <https://www.urdupoint.com/en/world/iaea-head-grossi-visiting-armenia-to-discuss-1572973.html>

1980 yılında işletmeye giren ve uzatmalarıyla 2017 yılında kapatılması gereken tesisin ömrünün bu kez 2036 yılına kadar uzatıldığı açıklanmıştır. Türkiye sınırına sadece 30 km uzaklıkta olan Çernobil tipi bu tesis Ermenistan'ın elektrik üretiminin yüzde 40'ını karşılamaktadır.⁵⁵

Başbakan Paşinyan 23 Eylül'de BM Genel Kuruluna hitap etmiştir. Konuşmasının tamamı Azerbaycan'a ve barış sürecine yönelik olmuştur.

İsviçre parlamentosunun Ermenistan dostluk grubu üyelerinden bir heyet 14 Ekim'de Erivan'a gitmiş, yaptıkları açıklamalarda Karabağ Ermenilerinin bağımsızlığına destek vermişlerdir. Dünya Kiliseler Birliğinin merkezinin de bulunduğu Cenevre'nin kanton konseyinde de aynı tarihte "Ermenistan'ın hayatta kalması için" başlıklı bir kararın alınması ve benzer talepte bulunulması, İsviçre'nin güncel gerçeklerden ve tarafsızlıktan uzak olduğunu ortaya koymuştur. Bunun bir uzantısı olarak, siyasi tabanı Cenevre şehri ve kontonu olan İsviçre'nin eski dışişleri bakanı ve Cumhurbaşkanı Calmy-Rey de 16 Kasım'da Ermenistan'ı ziyaret etmiştir.

Ermenistan Dışişleri Bakanı 25 Ekim'de Vatikan'a resmi bir ziyarette bulunmuş, Kardinal Devlet Sekreteri ile görüşmüş ve Papa tarafından da kabul edilmiştir. Dışişleri Bakanı keza Roma'da önde gelen bir Hristiyan tarikat kuruluşu olan Malta Şövalyeleri Şansölyesi ile görüşmüştür.

4. Türkiye ile İlişkiler

Karşılıklı "Özel Temsilciler" atanması, özel temsilcilerin ilki Moskova'da, ikisi Viyana'da olmak üzere üç görüşme yapmaları ile Türkiye-Ermenistan ilişkilerinde başlayan normalleşme süreci dönem içinde daha ısınmış ve üst boyutlara çıkmıştır. Ermenistan bu süreci münhasıran ikili ilişkiler perspektifinden yürütmek ve sınırların açılması, diplomatik ilişki kurulması gibi öncelik verdikleri konularda hızlı bir gelişme sağlamak isterken, Türkiye'nin bu konularda çekincesi bulunmamakla beraber, konuya bölgesel perspektiften yaklaştığı ve önceliğini bölgede barışın ve istikrarın sağlanmasına verdiği, ikili yaklaşımın bu hedefe ne ölçüde katkıda bulunabileceğini sorguladığı gözlenmektedir. Diğer taraftan Ermenistan'ın Türkiye ile ilişkilerin normalleşmesinde ne kadar samimi olduğu, Türkiye aleyhinde sürdürdüğü yıkıcı faaliyetle, Yunanistan ve GKRY ile oluşturduğu üçlü cephe ve bu cephenin açıkça beyan edilen hedefleri ile, Türkiye'nin üçüncü taraflarla

55 Sargis Harutyunyan, "Armenia Plans New Nuclear Plant," Azatutyun, 25 Nisan 2022, <https://www.azatutyun.am/a/31820323.html>.

ilişkilerinde hep karşı tarafta yer alıp buradan kazanım sağlamaya çalışması ile sorgulanması ve dikkat çekilmesi gereken olgulardır.

Ermenistan Dışişleri Bakanı Rus meslektaşının ziyareti münasebetiyle düzenlediği basın toplantısında 9 Haziran'da Türkiye-Ermenistan normalleşme sürecine ilişkin aşağıdaki yorumda bulunmuştur⁵⁶:

“Ermeni tarafı Türkiye'nin üst düzey yetkililerinin ilişkileri normalleştirmeye, Ermenistan ile diplomatik ilişki kurmaya ve Türkiye Ermenistan sınırını açmaya yönelik beyanlarından memnuniyet duymaktadır. Diğer taraftan, yaklaşımlarda farklılıklar görüyoruz. Türkiye devamlı olarak bu normalleşme sürecinin ön şartsız olacağını ilan ederken, biz düzenli olarak Türkiye-Ermenistan normalleşme süreci ile Ermenistan-Azerbaycan süreçleri arasında bağlantı kurulduğunu görüyoruz. Türkiye yönetiminin temsilcileri her durumda bu bağlantıyı bulmaya ve ön plana çıkarmaya gayret ediyorlar. Bunun yapıcı olduğunu düşünmüyoruz. Başka farklılıklar da var, hız konusunda farklı görüşlerimiz var. Her şeye rağmen, bir kere daha belirtmek isterim ki, Türkiye tarafından kapalı olan Ermenistan sınırını açacaklarını ifade eden beyanlar memnuniyet vericidir.”

Her iki ülkenin Dışişleri Bakanlıklarınca 28 Haziran'da yapılan açıklama ile, iki ülke özel temsilcileri arasındaki dördüncü görüşmenin 1 Temmuz 2022 tarihinde Viyana'da gerçekleştirileceği duyurulmuştur.

Başbakan Paşinyan 28 Haziran'da online kapsamlı bir basın konferansı vermiştir. Konuşmasının Türkiye ve normalleşme süreci ile ilgili bölümü aşağıdadır⁵⁷:

“Olumlu bir değişiklik için bir olanak vardır ve bunu kullanmak için her şeyi yapmalıyız. Eğer görüşmeler devam ediyorsa, bir çözümün mümkün olduğu anlayışındandır ve küçük adımlarla ilerlemeliyiz. Bununla beraber Türkiye'de yapılan bazı beyanlar sürece olumsuz etkide bulunmakta, olumsuz bir zemin yaratmaktadır. Bu özellikle “Zangezur koridoru” söylemidir. Bundan kastedilen, Ermenistan topraklarından geçen ve Azerbaycan'ı ayrı parçası Nahçıvan'a ulaştıran yoldur. Ermeni

56 “FM Mirzoyan comments on Armenia-Turkey normalization process,” ArmenPress, 9 Haziran 2022, <https://armenpress.am/eng/news/1085589/>.

57 Ani Avetisyan ve Ismi Aghayev, “Pashinyan confirms the city of Lachin to be handed to Azerbaijan,” OC Media, 28 Haziran 2022, <https://oc-media.org/pashinyan-confirms-the-city-of-lachin-to-be-handed-to-azerbaijan/>.

tarafı devamlı olarak bütün ulaşım yollarını açmayı kabul ettiğini ilan etmiştir. Ancak bu yollar üzerinde egemenliğini korumalıdır. Koridor söylemi ise, egemenliğin yitirilmesi imasını taşımaktadır. Diğer taraftan, Türk tarafından gelen beyanlardan duyulan rahatsızlık diyalogun sona erdiği anlamına gelmez.”

Aynı zamanda Meclis Başkanvekili olan Ermenistan özel temsilcisi Ruben Rubinyan dördüncü görüşme öncesi Meclisteki basın muhabirlerine 30 Haziran’da bazı açıklamalarda bulunmuştur. “*Ermenistan Ankara ile görüşme sürecinde fazla bir ilerleme görmemektedir. Sürecin başından beri Ermenistan çok yapıcı davranmıştır. Ermenistan’da siyasi irade vardır ve sürecin başarısı Türkiye’de de siyasi irade olup olmadığına bağlıdır. Gördüğünüz gibi, bu noktaya kadar fazla bir gelişme olmamıştır. Masada belirli bir belge yoktur ve sınırların yeniden tespiti diye bir konu gündemimizde bulunmamaktadır. Ankara’nın görüşmelerden birinin Erivan’da yapılması önerisi Türk meslektaşlarımızın süreci ikili gördüklerini ima etmektedir. Bu anlamda, bazı Türk yetkililerin süreci Azerbaycan ile koordine ettiklerine dair beyanları biraz gariptir. Ancak tekrar ediyorum. Süreçteki esas unsur siyasi iradedir. İrade varsa, geri kalanı çözmek kolaydır. Şu ana kadar bir ilerleme kaydedilememesi gelecekte de olmayacak demek değildir. Türkiye’nin Dışişleri Bakanı geçen hafta ‘Zangezur koridoru’ açılmasını beklediklerini söyledi. Bu Azerbaycan ile Nahçıvan’ı bir kara yolu ile bağlamayı isteyen Azerbaycan Devlet Başkanının geliştirdiği bir projedir. Bu tür beyanlar Türkiye-Ermenistan normalleşme sürecine hiçbir şekilde katkıda bulunmaz, hatta belki ters tepki yaratır, süreci engeller. Bizim gündemimizde ‘Zangezur koridoru’ diye bir söylem yoktur. Ermenistan böyle bir şeyi tartışmamıştır, tartışmıyor ve gelecekte de koridor mantığı olan bir projeyi tartışmayacaktır⁵⁸”. Zangezur Koridoru konusu Ermenistan’da güncelliğini korumaya devam etmektedir. Ulusal Güvenlik Sekreteri de aynı gün kabine toplantısında, Ermenistan’dan geçen hiçbir yolun koridor olarak adlandırılmayacağını vurgulamış, sınır ve gümrük kontrollerinin kaldırılmayacağını söylemiştir.*

Özel Temsilcilerin dördüncü görüşmeleri sonucunda her iki ülke Dışişleri Bakanlıklarınca benzer bir açıklama yapılmıştır. Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı tarafından yapılan açıklama aşağıdadır.

“Türkiye ile Ermenistan Normalleşme Süreci Özel Temsilcileri Büyükelçi Serdar Kılıç ve Ermenistan Parlamentosu Başkan Yardımcısı Ruben

58 “Rubinyan notes lack of progress in talks with Turkey ahead of Vienna meeting,” Karabkhspace.eu, 20 Haziran 2022, <https://karabkhspace.commonspace.eu/news/rubinyan-notes-lack-progress-talks-turkey-ahead-vienna-meeting>.

Rubinyan arasındaki dördüncü görüşme, bugün Viyana'da gerçekleştirilmiştir.

Taraflar, Türkiye ile Ermenistan arasındaki kara sınırının iki ülkeyi ziyaret eden üçüncü ülke vatandaşlarının geçişine mümkün olan en yakın zamanda açılması üzerinde mutabakata varmışlar ve bu konudaki gerekli sürecin başlatılmasına karar vermişlerdir.

Ayrıca, Türkiye ile Ermenistan arasında doğrudan hava kargo ticaretinin mümkün olan en yakın zamanda başlatılması üzerinde mutabakata varmışlar ve bu amaçla gerekli sürecin başlatılmasına karar vermişlerdir.

Taraflar aynı zamanda, nihai hedef olan iki ülke arasında tam normalleşmenin sağlanması yönünde atılabilecek muhtemel diğer somut adımları da ele almışlar ve normalleşme sürecinin önkoşul olmaksızın sürdürülmesine ilişkin uzlaşmalarını yeniden vurgulamışlardır.⁵⁹

Ermenistan basınında, Türkiye Dışişleri Bakanının Avusturya Dışişleri Bakanının ziyareti münasebetiyle düzenlenen ortak basın konferansında Ermenistan ile normalleşme sürecine ilişkin olarak aşağıdaki hususları ifade ettiği kaydedilmiştir⁶⁰:

- Türkiye sürecin adım adım ilerlemesinden yanadır.
- Türkiye her aşamada Azerbaycan ile istişare eder ve hareketlerini koordine eder.
- Ankara Azerbaycan-Ermenistan ilişkilerinin normalleşmesini destekler. Zangezur koridorunun açılması gereklidir. Bu ve diğer ulaşım projeleri Azerbaycan ile Ermenistan arasında anlaşma ile sağlanmalıdır. Ukrayna savaşıdan sonra bu koridor stratejik önem kazanmıştır.
- Erivan şu ana kadar Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin çözümünü hedefleyen görüşmelerin gelecek oturumlarına hazır görünmemektedir.

59 “No: 212, 1 Temmuz 2022, Türkiye ve Ermenistan Normalleşme Süreci Özel Temsilcileri Büyükelçi Serdar Kılıç ve Ermenistan Parlamentosu Başkan Yardımcısı Ruben Rubinyan’ın Görüşmeleri Hk.” T.C. Dışişleri Bakanlığı, 1 Temmuz 2022, https://www.mfa.gov.tr/no_212_turkiye-ve-ermenistan-normallesme-sureci-ozel-temsilcileri-nin-gorusmeleri-hk.tr.mfa.

60 “Türkiye ile Avusturya Dışişleri ve İçişleri Bakanları Ortak Basın Toplantısı, 04 Temmuz 2022, Ankara,” T.C. Dışişleri Bakanlığı, 4 Temmuz 2022, <https://www.mfa.gov.tr/turkiye-ile-avusturya-disisleri-ve-icisleri-bakanlari-ortak-basin-toplantisi-04-07-2022.tr.mfa>.

- Ermenistan’da bazı çevreler bölgede barışa karşıdır ve Erivan üzerinde baskı oluşturmaktadır. Bu Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin normalleşmesine engel olmaktadır. Bu baskı Erivan’ın çözüm için cesur adımlar atmasına imkân vermemektedir. Türkiye yapıcı diyaloga açıktır. Bölgenin kalıcı barışa ihtiyacı vardır.
- Ermeni diasporası ikiye bölünmüştür. Bir kesim çözüm sürecine kesinlikle karşıdır. Diğer kesim süreci desteklemektedir.
- Ermenistan’da bazı güçler Başbakanın konutuna saldırır, sokak eylemleri yapar, ciddi baskıda bulunur. Bu normalleşme sürecine ve Ermenistan’ın Azerbaycan ve Türkiye ile ilişkilerine ciddi engel yaratır.

Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu daha sonra yaptığı açıklamalarda da Türk-Ermeni ilişkilerinin normalleşmesinin Ermenistan’ın Azerbaycan ile barış anlaşması görüşmelerine ve Nahçıvan’a karayolu koridoru açmasına bağlı olduğunu tekrarlamış, yapılan dört görüşmeden sonra dahi Ermenistan’ın bu yönde somut bir adım atmadığını kaydetmiştir. ‘Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu Ağustos ayında da benzer ifadelerde bulunmuş, Erivan Türk-Azerbaycan taleplerini kabul etmemek için Ermeni diasporası ve yerel aşırı unsurların baskısını bahane olarak kullanmayı bırakmalıdır demiştir. Ermenistan-Azerbaycan sınırında 13 Eylül’de çıkan silahlı çatışmaya ilişkin olarak da Türkiye kesin olarak Azerbaycan’ın yanında yer almış ve Ermenistan’ı Bakü’ye karşı tahriklerine son verme konusunda uyarmıştır. Cumhurbaşkanı Erdoğan da bir konuşmada Ermenistan’ı girdiği bu yanlış yoldan bir an önce dönmeye davet etmiş, bu politikanın Ermenistan bakımından kuşkusuz sonuçları olacağını, Ermenistan’ın sadece imzaladığı anlaşmaya uymamakla kalmayıp devamlı saldırgan bir tutum içinde olduğunu ifade etmiştir.

Ermenistan Ekonomi Bakanı kabine toplantısından sonra 7 Temmuz’da yaptığı bir açıklamada Türkiye ile sınırın açılması konusuna da değinmiş ve “sınırın açılmasından sonra Ermenistan ‘çıkılmaz bir yol’dan bir ‘kavşağa’ dönüşecektir.⁶¹ Doğal olarak bunun çok büyük ekonomik etkileri olacaktır” demiştir. Başbakan Paşinyan da aynı tarihte, Ermenistan hükümet kurumlarına bir genelge yayınlayarak, Türk-Ermeni sınırını üçüncü ülke vatandaşlarına açmak için varılan mutabakatın uygulamaya geçirilmesi için ilgili Türk yetkililerle bir an önce temasa ve işbirliğine geçme talimatı vermiştir. Ermenistan basınında yayınlanan bir duyuma göre Türk ve Ermeni yetkililerin 14 Eylül’de sınırda bir görüşme yapmayı öngördükleri ancak 13 Eylül çatışmaları üzerine bu görüşmenin iptal edildiği ileri sürülmüştür.

61 “Economy minister: After Turkey border opening Armenia will turn from ‘dead end’ into ‘crossroads’,” News.am, 7 Temmuz 2022, <https://news.am/eng/news/710794.html>.

Normalleşme sürecinde sembolik bir gelişme 11 Temmuz'da Türkiye Cumhurbaşkanı ile Ermenistan Başbakanı arasında gerçekleşen telefon görüşmesi olmuştur. Bir ilki oluşturan, iki liderin karşılıklı olarak Kurban Bayramı ve Vardavar Bayramı kutlaması da yaptığı bu görüşmenin içeriği konusunda taraflar karşılıklı kısa benzer bir açıklama yapmış, iki liderin ülkeleri arasındaki ilişkilerin normalleşmesini öngören ikili sürecin önemini vurguladığı, bunun bölgede barış ve istikrarın da güçlenmesine yardımcı olacağı ifade edilmiştir.⁶² İstanbul Ermeni Patrikhanesi Patriği ve Türkiye Ermeni toplumu temsilcileri bu gelişmeden duydukları memnuniyeti açıklamışlardır.

ABD, AB ve Rusya Türkiye-Ermenistan ilişkilerinde normalleşme sürecinden duydukları memnuniyeti ifade etmiştir. ABD Dışişleri Bakanlığı normalleşme sürecini kuvvetle desteklediklerini belirtmiş, Türk-Ermeni diyalogunun bölgesel istikrarı geliştirme potansiyeline sahip olduğu ifade edilmiştir. Rusya Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Türk-Ermeni diyaloguna yardımcı olmaya ve her türlü desteği sağlamaya hazır olduklarını, bunun bölgenin istikrarı ve ekonomik refahı için önemli olduğuna inandıklarını söylemiştir.

Normalleşme sürecindeki jestler karşılıklı taziye mesajları ile de devam etmiştir. Türk Özel Temsilci 14 Ağustos'ta Erivan merkezde meydana gelen ve 20'yi aşkın cana mal olan patlama nedeniyle 15 Ağustos'ta Ermeni muhatabına bir taziye mesajı göndermiş, üzüntülerini ifade etmiştir. Ermenistan Özel Temsilcisi Gaziantep ve Mardin'de meydana gelen ve 32 vatandaşımızın vefat ettiği trafik kazası nedeniyle 22 Ağustos'ta Türk muhatabına bir taziye mesajı göndermiş ve başsağlığı dilemiştir. Ermenistan Dışişleri Bakanı da İstanbul'da yapılan bombalı terör saldırısı nedeniyle 15 Kasım'da Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu'na bir taziye mesajı göndermiştir.

ABD'deki Ermeni lobisi Türkiye karşıtı faaliyetini artırarak sürdürmeye devam etmiştir. Amerika Ermeni Ulusal Komitesinin (ANCA) Kongrede kabulünü sağladığı Azerbaycan ve Türkiye karşıtı dört karar tasarısının birisi Türkiye'ye F-16 uçakları satılmamasına ilişkin olmuştur. Ermeni ve Yunan lobileri Eylül ayında Dr. Mehmet Öz'ün ara seçimlerde senatör seçilmemesi için işbirliği kararı almışlar ve özde Türkiye'yi ve Türkleri hedef alan yıkıcı kampanyalarını Kasım ayına kadar sürdürmüşlerdir. Kaliforniya eyaleti valisi, Ermeni lobisi tarafından uzun süredir üzerinde çalışılan bir yasayı 30 Eylül'de imzalamış, böylece 24 Nisan Kaliforniya'da "Ermeni soykırımı anma günü" olarak resmi tatil günü ilan edilmiştir.

Normalleşme sürecine rağmen Ermenistan Türkiye ve Türk düşmanlığını körükleyen faaliyetlerin sürmesine dönem içinde kayıtsız kalmış, hatta üçlü

62 "Erdoğan ile Paşinyan telefonda görüştü," Cumhuriyet, 11 Temmuz 2022, <https://www.cumhuriyet.com.tr/siyaset/erdogan-ile-pasinyan-telefonda-gorustu-1956865>.

cephe oluşumu ile germi vermiştir. Ermenistan'ın Atina Büyükelçiliği 7 Eylül'de yayınladığı bir bildiri ile 6-7 Eylül 1955 olaylarını adeta kraldan daha kralcı üslupla anmıştır. Erivan'daki soykırım müzesi-enstitüsü 14 Eylül'de "Ermeni ve Yunan soykırımları bağlamında İzmir: yok etme, yangın ve sürgün (Eylül 1922)" başlıklı üç gün süren bir uluslararası seminer düzenlemiştir.

6 Ekim'de Prag'da düzenlenen Avrupa Siyasi Topluluğu Zirvesi çerçevesinde Türkiye Cumhurbaşkanı ve Ermenistan Başbakanı ilk defa yüz yüze bir araya gelerek görüşmüşlerdir. Bu ikili toplantıdan önce, zirve salonunda gayri resmi bir ortamda Azerbaycan Cumhurbaşkanı'nın da katıldığı bir sohbetle bulunulmuştur. Toplantıya ilişkin olarak Ermenistan hükümeti basın bürosundan kısa bir açıklama yapılmıştır. Buna göre, iki lider ülkeleri arasında diplomatik ilişkilerin kurulması ve ortak sınırın açılması hususunda atılacak ileri adımları görüşmüş, özel temsilcilerin mutabık kaldıkları hususların bir an önce uygulamaya geçirilmesi konusu ele alınmıştır. Ayrıca bölgesel gelişmeler ile ilgili görüş alış-verişinde bulunduğu kaydedilmiştir. Türkiye Cumhurbaşkanlığından yapılan açıklamada hiçbir ayrıntı verilmemiş, Türkiye Cumhurbaşkanı'nın Paşinyan'ı kabul ettiği bilgisi ile sınırlı kalmıştır.

Diğer taraftan, Cumhurbaşkanı Erdoğan zirve sonrası düzenlediği basın konferansında Türkiye-Ermenistan ilişkileri konusuna da değinmiş ve şunları söylemiştir⁶³: *"Türkiye ve Ermenistan iyi komşuluk ilişkileri temelinde tam bir normalleşme sağlayabilir. Türkiye-Ermenistan görüşmeleri özel temsilciler aracılığıyla sürdürülmektedir. Ermenistan Başbakanı Paşinyan ile görüşmem dostça bir atmosferde cereyan etti. Samimiyetle inanıyorum ki, tam normalleşme hedefimize bölgede iyi komşuluk ilişkileri temelinde ulaşabiliriz. Türkiye'nin tam normalleşme için önkoşulları yoktur. Ankara Erivan ve Bakü'nün kendi sorunlarını çözümlenmelerini ve bir barış anlaşması yapmalarını beklemektedir. Ankara Türkiye, Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki ilişkilerin yumuşamasını ve taraflar arasındaki sorunların çözüme kavuşmasını istemektedir. İki ülkenin Dışişleri bakanları ve özel temsilcileri bir araya gelecek ve konuları daha üst seviyeye taşıyacaktır. Başbakan Paşinyan'a söylediğim, Azerbaycan ile barış anlaşmasını yapar yapmaz ortada bir sorun kalmayacaktır."*

Azerbaycan'ın işgalden kurtarılan topraklarında, Füzuli'den sonra Zengilan'da ikinci bir hava limanının yine Türkiye ve Azerbaycan Cumhurbaşkanlarının katıldığı törenle 20 Ekim'de açılışının yapılması Ermeni basınında sınırlı yer bulmuş, hemen yakınındaki Kapan'da İran başkonsolosluğunun açılış töreni ile perdelenmeye çalışılmıştır.

63 "Cumhurbaşkanı Erdoğan: Ermenistan ile normalleşme hedefine ulaşacağımıza inanıyorum," TRT Haber, 6 Ekim 2022, <https://www.trthaber.com/haber/gundem/cumhurbaşkanı-erdogan-ermenistan-ile-normallesme-hedefine-ulasacagimiza-inaniyorum-713992.html>.

KAYNAKÇA

- “They weaken the Armenian world for the benefit of our enemies’: Murad Papazyan.” *Aravot*, 19 Temmuz 2022, <https://www.aravot-en.am/2022/07/19/307739/>.
- “Alternative road bypassing Azerbaijan’s Lachin to be available for use within next week: State Agency.” *News.az*, 25 Ağustos 2022, <https://news.az/news/alternative-road-bypassing-azerbajians-lachin-to-be-available-for-use-within-next-week-state-agency>.
- “Armenia Set For Double-Digit Growth In 2022.” *Azatutyun*, 31 Ekim 2022, <https://www.azatutyun.am/a/32109235.html>.
- “Armenia to mourn victims of shopping mall explosion.” *Interfax*, 16 Ağustos 2022, <https://interfax.com/newsroom/top-stories/82284/>.
- “Armenia’s Budget for 2023 to Increase to \$6.4 Billion Largest in the History of the Country.” *MassisPost*, 1 Kasım 2022, <https://massispost.com/2022/11/armenias-budget-for-2023-to-increase-to-6-4-billion-largest-in-the-history-of-the-country/>.
- “Armenia’s Security Council Secretary meets with French Co-Chair of OSCE Minsk Group in Paris.” *ArmenPress*, <https://armenpress.am/eng/news/1087111.html>.
- “Armenian FM meets with Bulgarian President.” *ArmenPress*, 14 Haziran 2022, <https://armenpress.am/eng/news/1085911.html>.
- “Armenian opposition MP calls on all political forces to put aside differences and join the fight for Nagorno-Karabakh.” *Arka News Agency*, 31 Ekim 2022, http://arka.am/en/news/politics/armenian_opposition_mp_calls_on_all_political_forces_to_put_aside_differences_and_join_the_fight_for/.
- “Armenian President Appoints New Army Chief After Months Of Vacancy.” *RFL/RL*, 15 Temmuz 2022, <https://www.rferl.org/a/armenia-new-army-chief-asrian/31944932.html>.
- “Artsakh is celebrating 31st anniversary of declaration of statehood.” *Ilurer*, 2 Eylül 2022, <https://www.ilurer.am/en/2022/09/02/Artsakh-is-celebrating-31st-anniversary-of-declaration-of-statehood/787363>.

“Artsakh milletvekilleri Kilikiya Katolikosu I. Aram ile bir araya geldi.”
Ermeni Haber Ajansı, 27 Mayıs 2022,
<https://www.ermenihaber.am/tr/news/2022/05/27/Artsakh-milletvekilleri-Kilikiya-Katolikosu/231767>.

“Brüksel’de Ermenistan Güvenlik Konseyi Sekreteri ile Azerbaycan Cumhurbaşkanı Yardımcısı Hikmet Hacıyev görüştü.” *ArmenPress*, 2 Mayıs 2022, <https://armenpress.am/tur/news/1082199/>.

“Canada To Open Embassy In Armenia.” *Azattyun*, 30 Haziran 2022,
<https://www.azattyun.am/a/31923007.html>.

“CSTO mission hammers out proposals for de-escalation on Armenia-Azerbaijan border.” *TASS*, 19 Eylül 2022, <https://tass.com/world/1510007>.

“Cumhurbaşkanı Erdoğan: Ermenistan ile normalleşme hedefine ulaşacağımıza inanıyorum.” *TRT Haber*, 6 Ekim 2022,
<https://www.trthaber.com/haber/gundem/cumhurbaskani-erdogan-ermenistan-ile-normallesme-hedefine-ulasacagimiza-inaniyorum-713992.html>.

“Economy minister: After Turkey border opening Armenia will turn from ‘dead end’ into ‘crossroads’.” *News.am*, 7 Temmuz 2022,
<https://news.am/eng/news/710794.html>.

“Erdoğan ile Paşinyan telefonda görüştü.” *Cumhuriyet*, 11 Temmuz 2022,
<https://www.cumhuriyet.com.tr/siyaset/erdogan-ile-pasinyan-telefonda-gorustu-1956865>.

“Escalation of military hostility at the border between Armenia and Azerbaijan.” *U.S. Mission to the OSCE*, 13 Eylül 2022,
<https://osce.usmission.gov/escalation-of-military-hostility-at-the-border-between-armenia-and-azerbaijan/>.

“FM Mirzoyan comments on Armenia-Turkey normalization process.”
ArmenPress, 9 Haziran 2022, <https://armenpress.am/eng/news/1085589/>.

“Global Armenian Summit.” *Ermenistan Diaspora Daire Başkanlığı*, 28 Ekim 2022, <http://diaspora.gov.am/en/events/103/globalarmeniansummit>.

“IAEA Head Grossi Visiting Armenia To Discuss Nuclear Safety With Prime Minister.” *Urdu Point*, 4 Ekim 2022,
<https://www.urdupoint.com/en/world/iaea-head-grossi-visiting-armenia-to-discuss-1572973.html>.

- “İran Güvenlik Konseyi Sekreteri: Devletlerin toprak bütünlüğü ve sınırların dokunulmazlığı ilkelerine saygı gösterilmeli.” *ArmenPress*, 7 Temmuz 2022, <https://armenpress.am/tur/news/1087769.html>.
- “İran’ın Ermenistan’daki Kapan Başkonsolosluğu Resmen Açıldı.” *Tasnim Haber Ajansı*, 21 Ekim 2022, <https://www.tasnimnews.com/tr/news/2022/10/21/2791502/iran-%C4%B1n-ermenistan-daki-kapan-ba%C5%9Fkonsoloslu%C4%9Fu-resm-en-a%C3%A7%C4%B1ld%C4%B1>.
- “Lavrov: AB ve NATO, Rusya ile savaşmak için koalisyon kuruyor,” *Cumhuriyet*, 24 Haziran 2022, <https://www.cumhuriyet.com.tr/dunya/lavrov-ab-ve-nato-rusya-ile-savasmak-icin-koalisyon-kuruyor-1950941>.
- “Nikol Pashinyan visiting State of Qatar.” *Ermenistan Cumhuriyeti Başbakanlık Resmi İnternet Sitesi*, 13 Haziran 2022, <https://www.primeminister.am/en/foreign-visits/item/2022/06/13/Nikol-Pashinyan-visiting-State-of-Qatar/>.
- “No: 212, 1 Temmuz 2022, Türkiye ve Ermenistan Normalleşme Süreci Özel Temsilcileri Büyükelçi Serdar Kılıç ve Ermenistan Parlamentosu Başkan Yardımcısı Ruben Rubinyan’ın Görüşmeleri Hk.” *T.C. Dışişleri Bakanlığı*, 1 Temmuz 2022, https://www.mfa.gov.tr/no_-212_-turkiye-ve-ermenistan-normallesme-sureci-ozel-temsilcileri-nin---gorusmeleri-hk.tr.mfa.
- “Opposition Leader Saghatlyan Meets European Parliamentarians.” *Oragark*, 6 Temmuz 2022, <https://www.oragark.com/saghatlyan-visits-strasbourg-meets-european-parliamentarians/>.
- “Pashinyan Claims He Has Not Signed Agreement with Azerbaijan.” *Asbarez*, 14 Eylül 2022, <https://asbarez.com/pashinyan-claims-he-has-not-signed-agreement-with-azerbaijan/>.
- “Pashinyan says he is ready to sign document that would make people call him traitor.” *Arka News Agency*, 14 Eylül 2022, http://arka.am/en/news/politics/pashinyan_says_he_is_ready_to_sign_document_that_would_make_people_call_him_traitor/.
- “Pashinyan, Putin Meet in Vladivostok, Discuss Karabakh, Economic Issues.” *Hetq*, 7 Eylül 2022, <https://hetq.am/en/article/147994>.

“Paşinyanın İrana səfəri dönüş nöqtəsi olacaq”, İ.Rəisi.” *TRT Azərbaycan*, 1 Kasım 2022, <https://www.trt.net.tr/azerbaycan/bolg-x-b-rl-ri/2022/11/01/pasinyanin-irana-s-f-ri-donus-noqt-si-olacaq-i-r-isi-1900625>.

“President of Artsakh receives delegation led by Mayor of Paris Anne Hidalgo.” *I Lurer*, 27 Mayıs 2022, <https://www.1lurer.am/en/2022/05/27/President-of-Artsakh-receives-delegation-led-by-Mayor-of-Paris-Anne-Hidalgo/730815>.

“Press statement by President Charles Michel following the trilateral meeting with President Aliyev of Azerbaijan and Prime Minister Pashinyan of Armenia, 31 August 2022.” *AB Konseyi*, 31 Ağustos 2022, <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2022/08/31/press-statement-by-president-charles-michel-following-the-trilateral-meeting-with-president-aliyev-of-azerbaijan-and-prime-minister-pashinyan-of-armenia-31-august-2022/>.

“Proposal to erect a statue of Jesus on Mount Hatis sparks concern among experts, Yerevani residents.” *Jam News*, 12 Temmuz 2022, <https://jam-news.net/proposal-to-erect-a-statue-of-jesus-on-mount-hatis-sparks-concern-among-experts-yerevani-residents/>.

“Rubinyan notes lack of progress in talks with Turkey ahead of Vienna meeting.” *Karabkhspace.eu*, 20 Haziran 2022, <https://karabkhspace.commonspace.eu/news/rubinyan-notes-lack-progress-talks-turkey-ahead-vienna-meeting>.

“Russia asks Armenia to explain banning lawmaker Zatulin and RT head Margarita Simonyan.” *ArmenPress*, 27 Ekim 2022, <https://armenpress.am/eng/news/1095843.html>.

“Saghatelian and Vahe Hakobyan recalled from their positions in National Assembly of Armenia.” *Arminfo*, 1 Temmuz 2022, https://arminfo.info/full_news.php?id=70330&lang=3.

“Saghatelian: We will start process of removing Prime Minister when we have favorable conditions for it.” *News.am*, 22 Ağustos 2022, <https://news.am/eng/news/716998.html>.

“Secretary Antony J. Blinken, Armenian Foreign Minister Ararat Mirzoyan, And Azerbaijani Foreign Minister Jeyhun Bayramov Before Their Meeting.” *ABD Dışişleri Bakanlığı*, 7 Kasım 2022,

<https://www.state.gov/secretary-antony-j-blinken-armenian-foreign-minister-ararat-mirzoyan-and-azerbajani-foreign-minister-jeyhun-bayramov-before-their-meeting/>.

“Security Service Wants Stricter Citizenship Rules For Diaspora Armenians.” *Azatutyun*, 13 Temmuz 2022, <https://www.azatutyun.am/a/31942023.html>.

“Senior Advisor For Caucasus Negotiations Philip Reeker Visit To Azerbaijan.” *U.S. Embassy in Azerbaijan*, 13 Eylül 2022, <https://az.usembassy.gov/reeker-azerbaijan/>.

“Speaker Pelosi Remarks at Congressional Delegation Press Conference with Armenian Speaker Alen Simonyan.” *US Embassy in Armenia*, 18 Eylül 2022, <https://am.usembassy.gov/speaker-pelosi-remarks/>.

“Statement by President of the Republic of Azerbaijan, Prime Minister of the Republic of Armenia and President of the Russian Federation.” *Azerbaycan Cumhurbaşkanlığı*, <https://president.az/en/articles/view/57744>.

“Statement following quadrilateral meeting between President Aliyev, Prime Minister Pashinyan, President Macron and President Michel, 6 October 2022.” *European Council*, 7 Ekim 2022, <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2022/10/07/statement-following-quadrilateral-meeting-between-president-aliyev-prime-minister-pashinyan-president-macron-and-president-michel-6-october-2022/>.

“The U.S. Embassy to Armenia welcomes Assistant Secretary of State for European and Eurasian Affairs Karen Donfried to Yerevan.” *U.S Embassy in Armenia*, 18 Haziran 2022, <https://am.usembassy.gov/embassy-welcomes-donfried/>.

“Türkiye ile Avusturya Dışışleri ve İçişleri Bakanları Ortak Basın Toplantısı, 04 Temmuz 2022, Ankara.” *T.C. Dışışleri Bakanlığı*, 4 Temmuz 2022, <https://www.mfa.gov.tr/turkiye-ile-avusturya-disisleri-ve-icisleri-bakanlari-ortak-basin-toplantisi-04-07-2022.tr.mfa>.

“U.S. Appoints New OSCE Minsk Group Co-Chair.” *Hetq*, 25 Ağustos 2022, <https://hetq.am/en/article/147636>.

“Under Auspices Of NATO, Armenian Servicemen Developed Mountain Trainings In Georgia,” *Arminfo.info*, 27 Haziran 2022, https://arminfo.info/full_news.php?id=70245&lang=3.

“US will continue to participate in Minsk Group format” - US Assistant State Secretary in Yerevan,” *Jam News*, 22 Haziran 2022, <https://jam-news.net/us-will-continue-to-participate-in-minsk-group-format-us-assistant-state-secretary-in-yerevan/>.

“US, French officials appear to call out Azerbaijan for major border escalation,” *Civil.net*, 14 September 2022. <https://www.civilnet.am/en/news/674661/us-french-officials-appear-to-call-out-azerbaijan-for-major-border-escalation/>.

“World Council of Churches General Assembly speaks to issues in the Middle East and Europe,” *Global Ministries*, 8 Eylül 2022, <https://www.globalministries.org/world-council-of-churches-general-assembly-speaks-to-issues-in-the-middle-east-and-europe/>.

“Zakharova: “EU’s real desire has nothing to do with normalization of Azerbaijani-Armenian relations”,” *Apa.az*, 31 Ağustos 2022, <https://apa.az/en/foreign-policy/zakharova-eus-real-desire-has-nothing-to-do-with-normalization-of-azerbaijani-armenian-relations-383743>.

Avanesov, Alexandr. “Murad Papazyan intends to fight by all legal means to restore his right to return to Armenia – statement.” *Arminfo*, 28 Temmuz 2022, https://arminfo.info/full_news.php?id=70684&lang=3.

Avanesov, Alexandr. “Ministry of Internal Affairs to be reestablished in Armenia.” *Arminfo*, 7 Temmuz 2022, https://arminfo.info/full_news.php?id=70416&lang=3.

Avetisyan Ani. ve Ismi Aghayev, “Pashinyan confirms the city of Lachin to be handed to Azerbaijan,” *OC Media*, 28 Haziran 2022, <https://oc-media.org/pashinyan-confirms-the-city-of-lachin-to-be-handed-to-azerbaijan/>.

Brzozowski, Alexandra. “EU deploys Armenia-Azerbaijan border-monitoring mission, but questions remain,” *Euractiv*, 18 Ekim 2022, <https://www.euractiv.com/section/europe-s-east/news/eu-deploys-armenia-azerbaijan-border-monitoring-mission-but-questions-remain/>.

Dursun, Ahmet. “İran’ın Azerbaycan’a yönelik tutumu ve sınırdaki askeri tatbikatlar gerilimi tırmandırıyor,” *Anadolu Ajansı*, 12 Kasım 2022, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/iranin-azerbaycana-yonelik-tutumu-ve-sinirdaki-askeri-tatbikatlar-gerilimi-tirmandiriyor/2736058>.

Gazanchyan, Siranush. "Armenia, Greece, Cyprus to cooperate on Diaspora issues," *Ermenistan Kamu Radyosu*, 24 Haziran 2022, <https://en.armradio.am/2022/06/24/armenia-greece-cyprus-to-cooperate-on-diaspora-issues/>.

Harutyunyan, Sargis. "Armenia Plans New Nuclear Plant," *Azatutyun*, 25 Nisan 2022, <https://www.azatutyun.am/a/31820323.html>.

Mejlumyan, Ani. "Construction of massive Jesus statue in Armenia suspended," *Eurasianet*, 12 Temmuz 2022, <https://eurasianet.org/construction-of-massive-jesus-statue-in-armenia-suspended>.

Mejlumyan, Ani. "Armenia limits bioweapons cooperation with U.S. amid Russian pressure," *Eurasianet*, 3 Haziran 2022, <https://eurasianet.org/armenia-limits-bioweapons-cooperation-with-us-amid-russian-pressure>.

Nalbandian, Naira. "More U.S. Lawmakers Visit Armenia," *Azatutyun*, 18 Ekim 2022, <https://www.azatutyun.am/a/32090185.html>.

Shahverdyan, Lilit. "Russian parliamentarian banned from entering Armenia," *Eurasianet*, 26 Ekim 2022, <https://eurasianet.org/russian-parliamentarian-banned-from-entering-armenia>.